

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 99

December / Décembre 2000
Jaargang / Année 49

Redacteur Apr. G. Gilijs

INHOUD - SOMMAIRE

G. GILIAS	Voorwoord	137
	Avant-Propos	139
G. VERCRUYSE	Congres Genk 27-28 mei 2000	140
	Congrès Genk 27-28 mai 2000	142
B. MATTELAER	De artsenij- en geneeskunde in het Oude Egypte	144
H. DEELSTRA, P. JOOS	La contribution des pharmaciens au développement de l'association belge des chimistes (1887-1906)	167
ERRATA & ADDENDA		175
MEDEDELINGEN		176
BOEKBESPREKING / PRESENTATION D'OUVRAGE		183

VOORWOORD

Apr. Guy Gili

Tijdens een feestelijk jubileumcongres vierde de Kring zopas zijn 50ste verjaardag.

En dat het met die 50 jaar niet afgelopen is, bewees een enthousiast publiek en het feit dat de Kring nog steeds 220 leden rijk is. Het zijn weliswaar moeilijke tijden om een kleine vereniging als de onze levendig te houden. Sinds 1950 is er heel wat veranderd op sociaal en op economisch gebied, hetgeen een uitdrukkelijke invloed heeft op de levenswijze van de Kring.

Immers, de Benelux-gedachte van na de oorlog is niet meer dezelfde : Vlaanderen verliest voeling met het Waalse landsgedeelte en met het Groothertogdom Luxemburg. Alle inspanningen om als Benelux Kring in die beide gebieden belangstelling op te wekken voor de geschiedenis van de farmacie – dus leden aan te werven – worden zeer matig beantwoord.

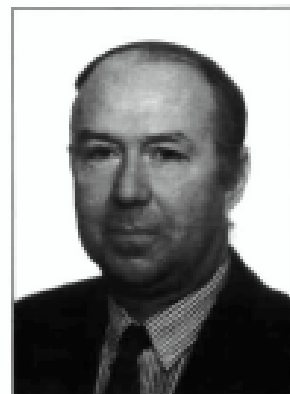
Studenten hebben een veel drukker studieprogramma af te werken en de interesse voor de geschiedenis van hun vak wordt spijtig genoeg niet aangewakkerd door een verplichte cursus.

De inspanningen na studietijd om een familiaal en beroepsleven op te bouwen laten tegenwoordig niet toe zich op jonge leeftijd bezig te houden met iets als geschiedenis. Bovendien heeft het organiseren van degelijke congressen de laatste jaren een hoge prijs : het onderhandelen over de kostprijs van hotelkamers, vergaderruimtes of maaltijden is onmogelijk geworden. Het is betalen of niets. En dat de prijzen soms de pan uitschieten heeft ieder van u al zeker ondervonden. Ook het aanbod van ontspanningsmogelijkheden is reuzegroot geworden : mensen kunnen kiezen hoe ze hun weekend doorbrengen, agenda's staan maanden op voorhand volgeboekt.

Al deze moderne omstandigheden zorgen ervoor dat het aantal deelnemers per congres eerder beperkt blijft. Het belangrijkste is echter dat de kwaliteit van de aanwezigen én van de sprekers én van de onderwerpen hoogstaand blijft. En daar hebben we vijftig jaar later zeker niet aan ingeboet !

Een bulletin van hoge kwaliteit moet bovendien de band tussen alle leden strak houden. Ook daaraan, is in die vijftig jaar voldaan, niettegenstaande de steeds groter wordende financiële last.

Het past hier ook te benadrukken dat de sterkte, kwaliteit en invloed van de Kring en zijn leden op velerlei ander gebied dan alleen in congressen tot uiting komt. Niet alleen zijn er de vele doctoraten en benoemingen van onze leden in internationale verenigingen (te lezen in het jubileumbulletin), of de tentoonstellingen van leden uit hun eigen verzameling, en prachtige en waardevolle privé-collecties van menig lid.

Guy Gili

Enkele jongste verwezenlijkingen die te danken zijn aan de tussenkomst van de Kring wil ik hier vernoemen :

het oprichten van de Bibliotheca Pharmaceutica Antverpiensis (KAVA), de redding en behoud van de apotheek in Diest (zie Mededelingen), de restauratie en behoud van de hospitaalapotheek in Aarschot, de restauratie en het tentoonstellen van de apotheek in KAVA, de herinrichting en permanente tentoonstelling van farmaceutisch onderzoekmateriaal in KUL (zie Mededelingen), restauratie en tentoonstellen van apotheekkast in Tienen, restauratie en plaatsen van standbeeld Van Coudenberghe in Antwerpen...

Niettegenstaande alle problemen gaat het dus goed met de Kring. Weliswaar zijn we aan verjonging toe, en daaraan zal voorrang gegeven worden in de volgende maanden.

Beste vrienden, laten we het glas heffen op het verleden, het heden en zeker op de toekomst van de Kring !

AVANT-PROPOS

Pharm. Guy Gilijs

Il y a quelques mois déjà, le Cercle a fêté ses 50 ans ! Ces cinquante années ont engendré votre présence au Congrès Jubilaire et l'existence de nos 220 membres.

Néanmoins nous vivons des temps difficiles pour animer une association comme la nôtre. Depuis 1950 les circonstances socio-économiques ont changé, non sans influence sur la vie du Cercle. La pensée Benelux d'après-guerre n'est plus la même. La Flandre perd ses contacts avec la Wallonie et le Grand-Duché. Tous nos efforts pour intéresser ces deux territoires à l'histoire de la pharmacie n'ont eu que peu d'échos et donc peu d'adhésions. Les étudiants, ont des programmes fort chargés et l'étude historique de leur métier n'est pas encouragée par un cours obligatoire. Après le temps des études il y a la construction d'une vie familiale et professionnelle ce qui ne donne pas le temps de s'occuper de quelque chose comme «l'histoire».

L'organisation de réunions a son prix. La discussion du prix des chambres d'hôtel, de salles de réunion, de repas est très difficile. Il faut payer ou l'on a rien. Tout le monde peut se rendre compte de prix parfois surfaits. L'offre de distractions est également énorme ; les week-ends sont chargés, les agendas remplis des mois à l'avance. Toutes ces circonstances font que le nombre de nos participants se réduit. Le principal est la qualité des participants, des orateurs et des sujets. Nous n'avons sûrement pas déçu depuis 50 ans !

Un bulletin de qualité doit rassurer les liens entre les membres. De ce côté les promesses ont été tenues malgré le poids financier de plus en plus lourd.

Il faut également mentionner la forte influence du Cercle et de ses membres dans d'autres domaines. Il y a les doctorats et les nominations dans les associations internationales (voir Bulletin Jubilaire) mais également les expositions dont ils sont souvent les instigateurs à partir de leur riches collections.

Je voudrais souligner quelques réalisations récentes dûes à l'intervention du Cercle : la constitution de la Bibliotheca Pharmaceutica Antverpiensis (KAVA), le sauvetage et la restauration de la pharmacie de Diest (voir Mededelingen), la conservation de la pharmacie à Aarschot, la redistribution et l'exposition du matériel pharmaceutique de la KUL (voir Mededelingen), de même l'armoire pharmaceutique de Tirlement et la restauration et mise en place de la statue de Van Coudenbergh à Anvers...

Malgré des problèmes, le Cercle se porte bien. Nous voudrions rajeunir, cela sera notre but dans les mois qui viennent.

Chers amis, levons notre verre au passé, au présent et sûrement à l'avenir du Cercle Benelux.

CONGRES GENK

27-28 MEI 2000

Apr. Ghislain Vercruysse

Vijftig jaar hebben het dynamisme van de Kring niet aangetast. Deze verjaardag zal in ons geheugen gegrift blijven. Vele maanden van intensieve voorbereiding tot in de kleinste details, hebben geleid tot een vlot lopend Jubileumcongres zonder onaangename verrassingen.

De groene omgeving van Golfhotel «La Résidence» was een aangename verblijfplaats, niettegenstaande de stormachtige zondagwind.

Op het afgesproken uur begon het congres met de voorstelling van het Jubileumbulletin, waarvan de ereleden-stichters L. Vandewiele en D. Wittop-Koning een eerste exemplaar mochten ontvangen, na een welverdiende hommage door de hele Kring. Ereleden hadden met enthousiasme aanvaard om de lezingen te verzorgen. Oud-voorzitter B. Mattelaer beet de spits af met zijn zeer verzorgde en diepgaande voordracht over *«Farmacie en geneeskunde in het Oude Egypte»*. Over dit onderwerp werd nadien een interessant geïllustreerd boekje aangeboden.

Met het thema *«Quelques pharmaciens suisses collectionneurs»* bracht prof. Ledermann de toehoorders naar de passionele wereld van de verzamelaars. De studie van wetenschappelijke verzamelingen is een vast onderdeel in de studie van de geschiedenis der wetenschappen, en veel apothekers liggen aan de basis van hedendaagse Zwitserse verzamelingen.

Was de dosimetrische therapie een revolutie in de behandeling ? Professor Bosman-Jelgersma bewees ons zijn beperkingen in haar lezing *«Dosimetrische geneeswijze, een revolutie in de therapie»*. Een zeer duidelijke uiteenzetting als afsluiting van de voordrachten van de zaterdagmiddag.

Een kleine tentoonstelling met foto's, menu's, documenten van de Kring tijdens zijn 50-jaar bestaan, was het decor in een aangrenzende zaal waar de koffie werd genoten. Na de champagne bekroonde een zeer verzorgd galadiner op waardige wijze 50 jaar die besteed werden aan geschiedenis, aan de wetenschap en aan broederlijke vriendschap.

De zondagvoormiddag om 10 uur was er afspraak voor een officiële ledenvergadering, waar Pierre Julien in naam van de Franse zustervereniging S.H.P. en haar voorzitter M. Warolin, onze Kring gelukwensde met de verjaardag. Voorzitter Gilijs benoemde nadien twee nieuwe ereleden, met algemene goedkeuring van de vergadering, namelijk Jope van Gelder voor zijn vele bijdragen binnen de Kring en zijn vermaardheid en deskundigheid op gebied van het verzamelen van oude historische boeken, en professor Chris De Backer, voor zijn opzoekingswerk, publicaties, tentoonstellingen en universiteitscursus in de geschiedenis van de farmacie.

De eremedaille van de Kring werd vervolgens toegewezen aan prof. emeritus apr. Lemli (KUL).

De drie lezingen die volgden, waren van een hoog gehalte. Pierre Julien stelde aan de hand van tientallen dia's zijn voordracht voor *«La carte postale, une source iconographique en histoire de la pharmacie»*. Zijn verzameling is onvervangbaar voor de kennis en studie van dit onderwerp en bovendien uiterst aangenaam om bekijken ! De eeuw van Lodewijk XIV met zijn praal maar ook met zijn ziektes en miseries, werd ons uit de doeken gedaan door prof. dr. Müller-Jahncke in zijn betoog *«Medizin und Pharmazie in den Briefen Lieslottes von der Pfalz (1652-1722)»*. Het laatste erelid dat het woord nam was prof. dr. M. del Carmen Francés Causapé, met een voordracht *«Le Médecin flamand Burggraëve et l'influence de sa méthode dosimétrique dans la pharmacie espagnole.»* Deze geneeswijze waarvan reeds sprake was de vorige dag, heeft eveneens de Spaanse medisch-farmaceutische wereld doorheen geschud. Een mooi besluit van de lezingen, om over te gaan tot het aperitief en te eindigen met een galabuffet.

De deelnemers namen van elkaar afscheid, terugdenkend aan een goed-gevuld weekend en verzekerd van een mooie toekomst voor de Kring.

CONGRES GENK

27-28 MAI 2000

Pharm. Ghislain Vercruysse

Cinquante ans n'ont pas entamé le dynamisme du Cercle Benelux. Cet anniversaire restera gravé dans les mémoires.

Depuis des mois le vaillant président G. Gilias avait tout préparé dans les moindres détails... et tout a réussi sans anicroche.

Entouré de verdure, l'endroit choisi pour le congrès était très agréable malgré le vent soufflant en tempête dimanche. A l'heure prévue tout a commencé par la présentation du Bulletin spécial dont nos membres fondateurs L. Vandewiele et D. Wittop-Koning ont reçu les premiers exemplaires ainsi que l'hommage bien mérité de tout le Cercle.

Les membres d'honneur avaient accepté bien volontiers de prendre en charge les conférences. En premier lieu l'ancien président B. Mattelaer a présenté avec toute son érudition *«Pharmacien et médecine dans l'Egypte ancienne»*, ayant eu l'excellente idée de faire imprimer une plaquette bien illustrée sur le même sujet.

«Quelques pharmaciens suisses collectionneurs», thème du professeur F. Ledermann, amenait l'assemblée dans le monde passionné des collectionneurs. L'étude des collections scientifiques est une branche bien établie de l'étude de l'histoire des sciences. Beaucoup de pharmaciens sont à la base des collections helvétiques actuelles.

La thérapeutique dosimétrique était-elle une révolution dans la thérapie ? Le prof. Bosman-Jegersma nous en a montré les limites dans *«La thérapeutique dosimétrique, une révolution de l'art de guérir»*. Un exposé très clair et des diapos bien choisies pour cloturer les conférences du samedi.

Une petite exposition de photos, menus, documents divers, recueillis pendant cinquante ans de vie du Cercle agrémentait le café pris dans la salle proche du lieu des conférences.

Après le champagne, le dîner de gala, très soigné, couronnait dignement cinquante ans consacrés à l'histoire, à la science et à l'amitié confraternelle.

Après une nuit réparatrice la réunion était à 10h le dimanche matin.

Après le salut et les félicitations de la S.H.P. et de son président M. Warolin par l'intermédiaire de Monsieur P. Julien, le président G. Gilias procéda à la nomination de deux membres d'honneur, Joep van Gelder, présenté par H. Van der Meer pour ses nombreux travaux et le prof. C. De Backer pour ses études, recherches, publications, expositions, cours universitaires.

La médaille d'honneur du Cercle est attribuée au professeur Lemli, académicien (K.U.L.).

Les conférences du dimanche ont été également brillantes. M.P. Julien a couvert le vaste sujet de *«La carte postale, une source iconographique en histoire de la pharmacie»*. Ces documents sont irremplaçables pour la connaissance du sujet et de plus très agréables à regarder. Le siècle de Louis XIV avec ses pompes mais aussi ses misères corporelles dans les lettres de Liselotte von der Pfalz, princesse palatine pour les Français, était dépeint par le prof. Müller-Jancke à l'aide de diapos de tableaux anciens. Le dernier membre d'honneur a apporter sa contribution était M. Carmen Francès Causapé, professeur à Madrid, par *«Le Médecin flamand Burggraeve et l'influence de sa méthode dosimétrique dans la pharmacie espagnole»*. Cette thérapie dont on avait déjà parlé la veille a également secoué le monde médico-pharmaceutique espagnol. Une magnifique fin des conférences avant de passer à l'apéritif et au plantureux buffet de clôture.

Le participants se sont quittés emportant avec eux le souvenir de journées bien remplies, gage d'un futur bien assuré.

DE ARTSENIJ- EN GENEESKUNDE IN HET OUDE EGYPT

Bernard Mattelaer

Lezing gehouden tijdens Jubileumcongres 50 jaar in Genk op 27-28 mei 2000.

Vanaf de oudste beschavingen wil de mens zijn waarnemingen in beelden en tekeningen omzetten. Denken we maar aan de grotten van Lascaux in het Franse Dordogne en vele andere plaatsen. Men kan deze muurschilderingen omstreeks 15.000 jaar v. Chr. of nog vroeger dateren.

Maar stilaan heeft de mens zijn beelden, of pictogrammen genoemd, in een schrift willen uitdrukken.

Zo krijgen rond circa 5.000 jaar v. Chr. de Sumeriërs uit Klein-Azië het lumineus idee hun beeldschrift in een spijkerschrift om te zetten, dat later door de Babyloniërs en de Assyriërs wordt overgenomen.

In 1862 publiceerde Spiegel dan een grammatica met teksten, vertalingen en woordenlijsten van dit spijkerschrift, dat op duizenden opgegraven kleitabletten, vooral in de oude stad Nippur, voorkwam.

Zo kon de Assyriologie moeizaam maar traag beginnen, en wordt nog steeds gedoceed. Het gelukte zelfs in 1953 prof. Samuel Noach Kramer, samen met Martin Levey, die scheikundige en apotheker was, een medische kleitafel uit het 3de millennium v. Chr. uit de Philadelphia University van Pennsylvania volledig te vertalen.

Deze kleitafel mag als het oudste receptenboek beschouwd worden, de eerste farmacopee ter wereld.

Voor de hiëroglifyen en papyrussen van het Oude Egypte is dit een heel ander verhaal.

Rond ongeveer 3000 jaar v. Chr. geraakt het hiëroglifyenschrift in gebruik bij de Egyptenaren, wanneer de verschillende steden die als afzonderlijke staatjes regeerden, door de vorst van de 1ste dynastie, nl. koning Menes, onder één centraal gezag onderworpen worden.

Van 2900 v. Chr. wordt onder deze koning de eigenlijke geschiedenis van Egypte geschreven, en dit tot 341 v. Chr. wanneer de vorst Nektanehos II de laatste van dertig opeenvolgende dynastieën wordt.

Maar hiëroglifyen hebben een mysterieuze betekenis ; als beeldschrift of pictogram, met al die menselijke figuren, vogels en andere dieren, willen de Egyptenaren iets uitdrukken.

Daarnaast evolueert terzelter tijd het hiëratisch schrift, dat van rechts naar links op papyrusrollen wordt geschreven, en alleen door de priesterklasse en de scribenten van de koning gebruikt wordt.

Rond de 7de eeuw v. Chr. vloeit dan uit dit hiëratisch schrift het demotisch schrift, dat vooral voor leken bestemd is.

De geschiedenis heeft echter een volkomen onberekenbare volgorde. Zowel het spijkerschrift op de duizenden kleitabletten van Mesopotamië als de hiëroglifyen en vooral de hiëratische en demotische papyrusrollen in Egypte ver-

dwijnen in de nacht van de duisternis. Oorlogen, bezettingen en aardbevingen hebben al deze schatten voor vele eeuwen aan onze kennis verborgen gehouden.

Prof. L. Elaut schrijft in zijn merkwaardig boek *«Het medisch denken»*, het volgende over de Egyptenaren : *«Hun cultuur ligt daar in de woestijn van Afrika, verloren als een kostbaar kleinood, dat gloeit en uitdooft. In de as van die haard vinden wij, na zovele eeuwen, nog enkele goudkorrels.»*

Zoals reeds vroeger gezegd, wordt sinds de 19de eeuw een begin gemaakt met het ontfafelen van het spijkerschrift.

Maar in het Oude Egypte verloopt de ontcijfering en de kennis van de drie geschriften anders.

Neem nu de oude Egyptische geneeskunde : we kunnen alleen maar verwijzen naar de geschriften van Griekse en Romeinse commentatoren zoals Homeros, Herodotos, Hippocrates, Plinius en Clemens van Alexandrië. Voor de meeste latere historici waren deze bronnen echter niet betrouwbaar.

Begin van de 19de eeuw gebeurt dan bijna een wonder.

De teksten op de historische ruïnes overvloedig aanwezig, konden pas ontcijferd worden, toen tijdens de veldtocht van Napoleon in Egypte, de *«Steen van Rosette»* door Jean François CHAMPOLLION in 1799 gevonden werd.

De basalten stele bevatte een huldebetuiging aan Ptolomeus V, in de hiëroglfen bovenaan gebeiteld, middenin het demotisch schrift en onderaan het Griekse.

Dit verschaftte Champollion de nodige sleutel om de taal te ontcijferen en de deuren te openen naar een beter begrip van het Oude Egypte. Pas in 1822 kon hij eindelijk door onderlinge vergelijking van deze drie verschillende teksten op de stele het woord Ptolomeus ontcijferen.

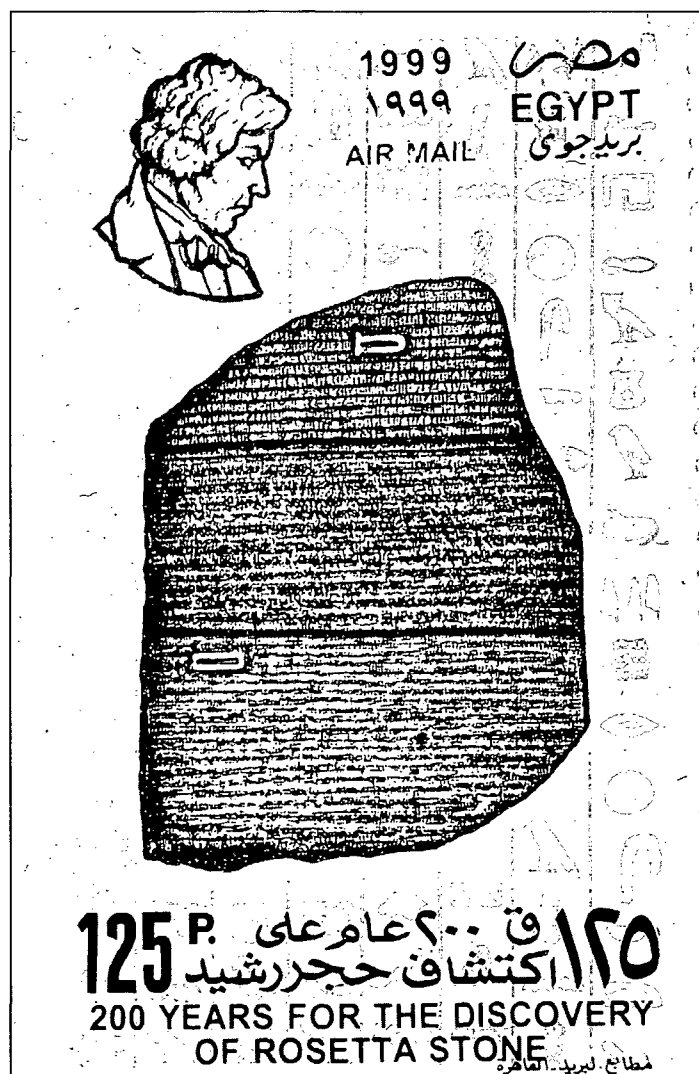
De eigenlijke Egyptologie werd dan geboren.

Na deze inleiding komen we nu aan ons eigenlijk onderwerp :

De arts en geneeskunde in het Oude Egypte.

Alhoewel de Egyptenaren reeds duizen-

Steen van Rosette

den jaren lang hun lijken hadden geopend om ze te mummificeren, hadden ze geen enkele anatomische of fysiologische kennis opgedaan.

Nochtans was hun observatie niet minder exact dan die van de Grieken. Het was de innerlijke logica en de geslotenheid van hun denken, die het stellen van dergelijke vragen onmogelijk maakte. Ze zochten niet naar het innerlijk verband tussen de dingen, maar hadden alleen belangstelling voor de kenmerkende eigenschappen ervan.

Het grootste euvel van de Egyptenaren was dus het feit niet progressief te zijn. Die dertig eeuwen liggen daar als een gesloten geheel met zeer vroeg reeds een hoogstaande ontwikkeling. Maar de stempel van die eerste glorie tijd was zo groot dat weinig verandert, noch in hun godsdienstige ideeën, noch in al hun culturele uitingen.

Die niet-progressiviteit vinden we deels terug in hun geneeskunde. Ze hebben weliswaar problemen gevoeld, maar ze leefden teveel in de dageraad van de historie om tot grote medische ontwikkelingen te komen.

De voornaamste bronnen van hun geneeskundige en farmaceutische kennis zijn vooral de medische papyri, die in de loop van de 19de eeuw werden gevonden. De egyptologen beschikken thans over acht belangrijke medische papyri.

Veruit de bijzonderste medische papyrus is de EBERS-papyrus, omdat hij de meest omvattende en duidelijkst geschreven medische en farmaceutische gegevens bevat.

Rond het jaar 200 na Chr. rapporteert Clemens van Alexandrië dat er tussen de 42 «Hermetische boeken» van de Egyptenaren zes boeken gewijd zijn aan de geneeskunde.

Toen de Duitse egyptoloog Georg Moritz Ebers in Boven-Egypte een papyrus kocht was hij in de overtuiging dat hij een van deze boeken had gevonden, en wel de oorspronkelijke versie van het «Boek der Remedies».

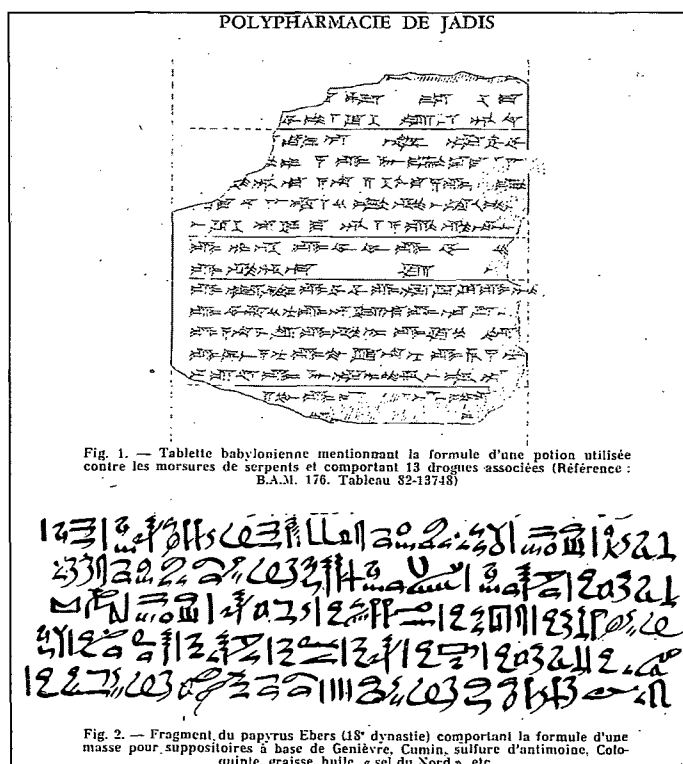
Deze papyrus, waaraan hij zijn eigen naam gaf, en die hij in 1875 publiceerde in een opmerkelijk facsimile, bevatte nochtans talrijke lacunes.

De Eberspapyrus overtreft de 8 medische papyrussen uit het Oude Egypte, die tot nog toe gepubliceerd werden, en die geschreven werden tussen 1850 en 110 v. Chr., zijn van bijzonder verzorgde grafische kwaliteit, dankzij de magistrale hand van één enkele schrijver. De papyrus Ebers is in uitstekende staat bewaard gebleven, en heeft een lengte van iets meer dan 20 meter, en een breedte van 32 cm. Het schrift

is hiëratisch, dus een versie van het monumentale hiërogliefenschrift.

Kort na het beëindigen van de medische tekst werd een kalendernota aangebracht, die het begin van het jaar aangeeft. Men kan dit nauwkeurig dateren op 17 juli 1536 v. Chr., en hierdoor kent men dus de tijd waaruit de papyrus stamt.

De tekst zelf is een bloemlezing van oudere geschriften, en werd opgesteld op vraag van een geneesheer. Sommige teksten gaan terug tot het 3de millennium v. Chr., zoals door hun taalgebruik wordt aangetoond.

Ebers-papyrus.

In het begin van het werk vindt men bezweringen en magische formules, maar het grootste gedeelte van de Eberspapyrus bestaat uit recepten, samen met enkele zeldzame en relatief korte aanwijzingen over ziekte-toestanden. Naast de meest diverse aandoeningen op het gebied van de interne geneeskunde worden ook gynaecologische aandoeningen behandeld zoals bevalling, anticonceptie en lactatie.

Ook ziekten van ogen, oren, neus, mond en tanden, de behandeling van kwetsuren, abcessen en gezwellen. De bereidingsvormen van de geneesmiddelen wordt later besproken, samen met de andere medische papyri.

Deze teksten van de Ebers-papyrus zijn uitermate belangrijk voor de opzoeking die men doet naar de allereerste geneeskunde, niet zozeer omdat ze ons enig inzicht verschaffen in de diagnostische en therapeutische mogelijkheden van de geneeskunde in het Oud-Egypte, maar vooral omdat ze één van de best bewaarde documenten zijn over het hele pre-hellenistisch wetenschappelijk denken. In 1890 werd de papyrus-Ebers in het Duits vertaald door de Berlijnse geneesheer Heinrich Joachim. Hieruit ontstond een Engelse vertaling in 1937 door de Noorse geneesheer Bendix Ebbel.

Deze twee vertalingen zijn echter zeer onvolmaakt, en de vertaling die thans als definitief beschouwd wordt vindt men in het monumentale werk *«Grundriss der Medizin der alten Aegypter»*, met niet minder dan 11 volumes, in de periode van 1954 tot 1973 uitgegeven, en geschreven door het trio egyptologen Herman GRAPOW, Hildegard von DEINES, Wolfgang WESTENDORF (1).

Herman Grapow was de egyptoloog, die samen met Adolf ERMAN in de periode 1926 -1931 het bekende *«Wörterbuch der Aegyptischen Sprache»* opstelde.

Maar de *«Grundriss der Medizin der alten Aegypter»* bevat niet alleen de vertaling en de uitleg van de Ebers-papyrus, maar ook de papyri van Berlijn, Hearst, Chester Beatty, Kahun, Leiden, Londen en Turyn, evenals de OSTRACA (2) van Berlijn, Kaïro en het Louvre-museum. Met rechtmatige fierheid zien we in dit standaardwerk de geschriften behandeld van onze landgenoot, dokter Frans JONCKHEERE (1903-1956), chirurg en egyptoloog, die op het gebied van de Egyptologie en zeer grote faam heeft verworven (3).

Een tweede belangrijke medische papyrus is de KAHOUN-papyrus omdat hij de oudst bekende papyrus is, rond 1900 v. Chr. geschreven. Deze papyrus werd door Sir Flinders Petrie in 1889 gevonden, en bevat slechts drie kolommen.

De papyrus werd door Griffith vertaald, en behandelt de therapie voor ziekten van de vagina en de uterus, en ook methoden van zwangerschaps-diagnostiek.

De derde papyrus is de SMITH-papyrus. Deze dateert uit de 17de eeuw v. Chr. en werd in Luxor in 1862 door Edwin Smith gevonden, en later door de bekende egyptoloog Breasted vertaald. Men mag dit werk beschouwen als een leerboek van de chirurgie.

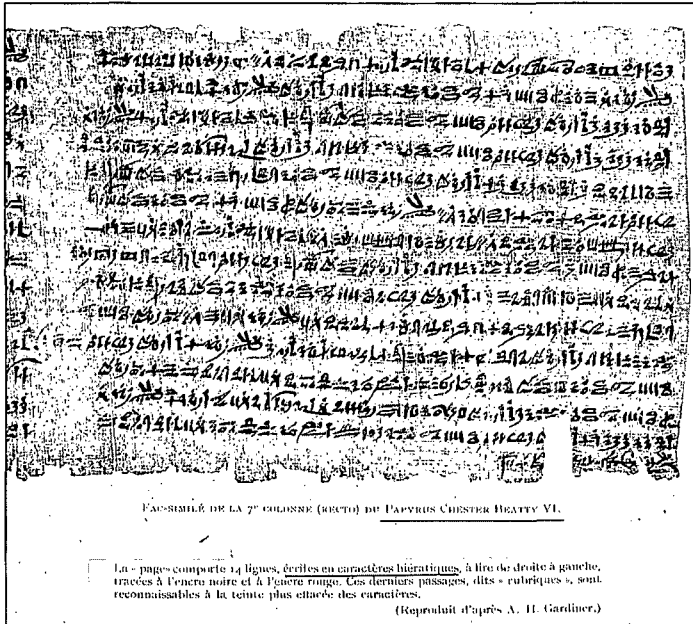
Zo geeft S.45 een borstkanker aan met volgende tekst :

«Wanneer gij iemand met een uitpuilend borstgezwel onderzoekt, zult gij vinden dat de tumor over een uitgestrekt gebied de borst is ingegroeid en hard aanvoelt als een hamset-vrucht. In dit geval moet gij zeggen : als iemand een borstgezwel heeft, een aandoening waarmede ik zou willen worstelen, dan is er geen behandeling.»

(1) Zie mijn boekbespreking in Bulletin 29, pag. 23, maart 1962.

(2) Ostraca zijn potscherven of kalksteenstukken door de Egyptenaren gebruikt om enerzijds teksten (geschreven ostraca) en anderzijds om ER en tekening op te maken (gefigureerde ostraca), dit om de dure papyrus te sparen.

(3) Een ontroerend «In Memoriam Dr. Frans Jonckheere», door redacteur apr. Paul van de Vijvere vindt men in het bulletin van de Kring, nr. 15, pag. 29 (uitgegeven april 1957).

Papyrus van Chester-Beatty.

Als vierde belangrijke medische papyrus vinden we de HEARST-papyrus of de *papyrus van Californië* genoemd.

Hij dateert uit de 14de eeuw v. Chr., werd in Opper-Egypte gevonden en door Reisner vertaald. Hij bevat 18 kolommen.

De vijfde belangrijke papyrus is de *papyrus-BRUGSH*, of de *Berlijnse papyrus*, die dateert uit 1450 v. Chr. Hij bevat twee delen.

Het tweede deel is zeer belangrijk, omdat het kan beschouwd worden als het oudste pediatrisch handschrift ter wereld. Het bevat therapeutische voorschriften, en toverspreuken ter bescherming van moeder en kind. Deze papyrus werd door Wreszinski vertaald.

Verder hebben we nog de *papyrus van Londen*, de *papyrus van Leiden*, en de *papyrus van CHESTER-BEATTY*.

Een buitenstaander kan zich maar moeilijk het nauwkeurig peuterwerk en de onontbeerlijke grondige kennis van de egyptologen voorstellen. Denk maar even aan het beheersen van de paleografie der hiëroglifyen, het hiëratisch en het demotisch schrift.

Ontzettend moeilijk is het onderscheid maken van op elkaar gelijkende pictogrammen en lettertekens, waardoor sommige lettergroepen nu nog niet verklaard kunnen worden.

Ook is een grondige kennis van de eeuwenoude egyptische cultuur, godsdienst en levenswijze noodzakelijk voor de egyptologen.

We betrekken hierbij onze hogervermelde landgenoot dr. Frans JONCKHEERE (zie achteraan zijn uitgebreide bibliografie).

Zo heeft hij in 1947 het medisch gedeelte van de CHESTER-BEATTY papyrus vertaald en gecommentarieerd. Vroeger had Gardiner alleen de transcriptie van de hiëroglifyen naar het hiëratisch schrift gedaan, maar struikelde over het medisch gedeelte.

Deze papyrus uit de 12de of 13de eeuw v. Chr. bevat 8 kolommen van ieder 14 regels, en kan als een verzameling remedies voor de ziekten van de anus beschouwd worden.

Vooreerst behandelt hij de *aandoeningen van de anus*. Een voorbeeld : «Indien gij bloed vindt die achter hem is, en als dit het water kleurt, dan moet ge voor hem doen : (dan volgt de behandeling).»

Uit de verschillende teksten kon dr. Jonckheere uitmaken dat de schrijver over welbepaalde verschijnselen sprak, zoals :

1. Prolapsus van het rectum : «die heeft een opzwellen en stekende pijnen».
2. Hemorroiden : «wat men moet doen totdat de aders terug in de anus gaan».
3. Pruritis ani : «remedie om de jeukte aan de aars te verwijderen».

Wat de *behandeling* betreft, in de papyrus Chester-Beatty vinden we een zestigtal drogerijen en stoffen, waarin de arts zijn keuze deed. We noteren :

zout, myrrhe, wierook, honing, lijnzaad, jeneverbessen, natriumcarbonaat, St.-Jansbroodmeel, styrax, verschillende oliën, kummel, moedermelk, lotuswater, arabische gom, nubische aarde, geitenmelk, ricinusolie, bier, cannabis, Sycomorevruchten, en zoveel meer.

Buiten de medicamenteuze treffen we ook *uitwendige behandelingen* en recepten aan, die in *andere medische papyri* ook voorkomen.

1. De beroking

Dit moest een courante therapie zijn, want de schrijver zegt eenvoudig : «Het individu met dit of dat beroken». Hoe die beroking gebeurde vertelt ons de papyrus van Berlijn :

R/ onbekende stof (dus nog niet geïdentificeerd)

Lichen, (nu geïdentificeerd als *Parmelia furfuracea*)

Dit op 7 stenen geplaatst, deze met vuur verhitten. Afkoelen met een Gomslijm of met de urine van een meisje.

Het individu daarmee beroken.

2. Het verband of pansement

Vooreerst hebben we een soort warme omslagen, nl. een platte verwarmde steen, zakjes warm zand, of verwarmende biergist die op de zieke aars gelegd wordt. Maar daarnaast hebben we ook eigenlijke windels. Zo treffen we in de pap. Ebers een voorbeeld aan : «een strookje fijn linnen met een zalf insmeren, en deze in de aars brengen, opdat deze aanstonds geneze».

3. De zetpil of suppositorium

In 7 recepten van de pap. Ebers komen suppositoria voor nl. : «Een andere zetpil om de aars te verfrissen.»

In de pap. Chester-Beatty spreekt men van *bolletjes*, die niet als pillen kunnen gebruikt worden, maar anaal opgestoken worden.

Als voorbeeld geeft Jonckheere volgend recept :

R/ Venkel, onbekende olie, honing : ana partes.

In een linnen zakje doen. Gij zult vier bolletjes maken. Een daarvan iedere dag in de aars brengen.

4. Het lavement

In het Oude Egypte was dit een zeer verspreide geneeskundige vorm.

De Griekse geschiedschrijver Herodotos beweert dat de Egyptenaren hun gezondheid verzekerden met behulp van braakmiddelen, en van lavementen.

In de papyrus van Chester-Beatty geeft dr. Jonckheere 17 gevallen van lavementen aan. Hier enkele voorbeelden :

R/ water van St.-Jansbrood	10 ro
Zoet bier	15 ro
Dit is samen	25 ro, of 372,5 ml
R/ Ben-olie	80 ro
Zoet bier	10 ro
Dit is samen	90 ro, of 1341 ml

Wat belangrijk voorkomt zijn de hoeveelheden vloeistof, die variëren tussen min dan een 1/2 liter, en ong. anderhalve liter.

Maar men kan onmiddellijk de vraag stellen hoe dr. Jonckheere aan een maateenheid van 1 ro kwam. Dr. Jonckheere had kennis van de meeste medische papyri, en hij vond de oplossing in de Brush-papyrus, die Wreszinski had vertaald.

Deze laatste was niet alleen egyptoloog, maar eigenlijk was hij mathematicus van beroep. Zo had hij een groep hiëroglyfen ontcijferd, die naar zijn berekeningen 4785 ml inhoud moest bevatten.

Later vond hij een andere groep die 320 ml als inhoud had.

Welnu, als hij 4785 deelde door 320, dan bekwam hij 19,5 ml, de maateenheid van 1 ro. Die maat kwam overeen met het hiëroglyfenteken (het pictogram van opengesperde lippen), dat letterlijk «volle mond» betekent.

Vermelden we nog verder dat als vehiculum voor lavementen water, melk of bier gebruikt werd, met als verzachtende bestanddelen honing of olie.

Over het instrument voor het geven van een lavement zijn geen rechtstreekse teksten bekend ; maar Herodotos schrijft in zijn methoden bij het balsemen : «De Egyptenaren spuiten met vloeistof en vulden er de buik mee van de dode, zonder de buik te openen, maar door injectie langs de anus.»

Dat het lavement niet als purgans alleen gebruikt werd, maar ook als therapeutisch hulpmiddel tegen hemorroiden, toont dr. Jonckheere opnieuw aan.

Zo in CHB n° 23 een letterlijke tekst.

R/ Droge rozijnen	20 ro
Bladeren van meloenen	20 ro
Verse dadels	40 ro
Onbekende stof	10 ro
Water (dosis niet aangegeven)	

Aan de dauw van de nacht laten staan. Daarvan gedurende vier dagen 10 ro gebruiken.

Zo ook in CHB n° 24 : Een andere remedie. «Wat men daarna moet doen als lavement voor de verhitte van de anus, en om deze te verfrissen.»

R/ Hennep	80 ro
Vers St.-Jansbrood	10 ro
Water van een onbekende stof	25 ro
S/ In de anus spuiten, 4 dagen lang.	

Buiten bovenvernoemde kenden de Oud-Egyptenaren ook nog andere uitwendige vormen, ondermeer :

1. De zitbaden

In pap. E 787 vinden we volgende tekst :

«gij zult een nieuwe schotel brengen, gevuld met olie.

De vrouw er doen in zitten gedurende 4 dagen.»

2. De zalven

In verschillende medische papyri vinden we teksten van zalven die bereid werden met het vet van ganzen, geiten, leeuwen of slangen.

Ook komt het vet van krokodillen, nijlpaarden en katten voor.

3. De oogdruppels

Benevens oogzalven, die met honing, vet of was bereid werden, treft men in de papyri ook oogdruppels aan.

Zo vinden we in E.339 : «gij zult in het oog laten indruppelen met behulp van een arendspluim.»

4. De gargarismen

Weerom in E.697 : «de mond ermede spoelen, en dan op de grond spuwen».

Totdaar de meest voorkomende uitwendige behandelingen, naast de vroeger beschreven inwendige.

Wellicht het meest merkwaardige en ingewikkelde geschrift van dr. Jonckheere noemt «UNE MALADIE DANS L'ANCIENNE EGYPTE», uitgave 1944, waarin hij bewijst hoe intelligent en professioneel hij tewerk gaat.

Verschillende medische papyri bevatten een reeks termen, die een ziekte bedoelen, waarvan de naam tot dusver niet met zekerheid door de egyptologen kon ontcijferd worden.

Een van die termen is [ç3ç] een hiëratisch woord die in egyptisch als een driedubbele AAA wordt uitgesproken.

Als identificatie van de ziekte kon Jonckheere als geneesheer uit die verschillende teksten opmaken dat de AAA een ziekte is, veroorzaakt door een worm, en als verschijnsel bloedende urine veroorzaakt.

Door vergelijking van 50 teksten uit 4 verschillende papyri komt dr. Jonckheere tot de conclusie dat de AAA-ziekte moet vereenzelvigd worden met PARASITAIRE HEMATURIE of SCHISTOSOMOSE, veroorzaakt door een parasiet-worm, de *schistosomosa haematobium*.

Daarbij verklaart Jonckheere dat Ruffer, bij de autopsie van een mummie uit de 20ste dynastie, een kolonie eitjes van *schistosomosa haematobium* kon aantonen, vastgehecht aan het nierbekken.

Vervolgens beschrijft hij de THERAPIE voor AAA-ziekte.

De lijst uit al de papyri waar dit woord in voorkomt bevat 80 drogerijen, waarvan er echter nu nog vele niet geïdentificeerd kunnen worden.

Er bestaan drie soorten geneesmiddelen voor die ziekte.

1. De plantaardige medicamenten

- rozijnen, gerst, jeneverbessen, kummel, granaatbast.
- Carouba (of St.-Jansbroodmeel), dadels, venkel, ajuin, selder.
- Balaniet : een Egyptische heester, die saponinen bevat.
- Ammi : een umbellifeer als diureticum gebruikt.
- Jujuba of Ziziphus vulgaris.
- De lotusbloemen, acacia, ricinusolie, arabische gom.
- Souchet, is een rhizoom uit het geslacht van de Cyeraceeën.
- Moringa, of Ben-olie, die heden in de parfumerie-industrie gebruikt wordt.

2. De minerale stoffen

- Borax, antimonium, zout.

3. Dierlijke en vloeibare ingrediënten

- Vis, schapenvet, melk, bier, honing en urine.

Tot daar het geschrift «Une maladie dans l'ancienne Egypte».

Uit de verschillende voorbeelden kunnen we nu de medicamenteuze vormen voor INWENDIG GEBRUIK afleiden.

1. De potio

Nemen we de tekst E231, die letterlijk als volgt luidt :

«Drank om de dood uit de buik te verwijderen en de AAA van een god of een dode te verwijderen, en al de slechte dingen uit te roeien.»

R/ Persil	1 ro
Gedroogd St.-Jansbroodmeel	8 ro
Geplette vruchten van Sycomore	4 ro
Vijgen	4 ro
Ammi	1/2 ro
Onbekend	1/2 ro
Honing	1 ro
Water	10 ro

S/ aan de dauw van de nacht laten blootstellen, en te nemen in vier dagen.

2. Het decoct (in E 63)

R/ Selder	2 ro
Onbekend	1 ro
Bier	25 ro

S/ Koken en in vier dagen innemen.

3. *Het Maceraat (in E63)*

R/ Granaatwortel met bier gemalen 5 ro. Laat in een bierkan gedurende een nacht staan, en voeg er water bij : 15 ro.
Ge zult vroeg opstaan om door een linnen doekje te gieten.
Te drinken door de zieke.

4. *Tenslotte het electuarium in E223*

R/ Arabische gom	1 ro
Rozijnen	2 ro
Onbekend	4 ro
Onbekend	2 ro
Honing	q.s.

S/ Mengen en eten voor het slapengaan.

Een jaar voor zijn dood verscheen van dr. Jonckheere in 1955 een «Sonderdruck aus Aegyptologische Studien» van de Deutsche Akademie der Wissenschaften onder de benaming : «Le Préparateur de Remède» dans l'organisation de la pharmacie égyptienne». Hij droeg dit werk op aan zijn vriend prof. Herman Grapow voor zijn 70ste verjaardag.
In dit merkwaardige schrift tracht dr. Jonckheere te bewijzen dat er in het Oude Egypte sommige personen, die noch priester noch geneesheer waren, en die belast werden met zekere farmaceutische handelingen.

Als bewijs van zijn stelling geeft hij volgende teksten aan :

1. Op het ostracon van Londen lezen we dat Pa-heri-pedjet op de werven afwezig was omdat hij gekwetsten moest gaan bezoeken.
Bij Heremia bleef hij 6 dagen, bij Khons 3 dagen. Bij deze laatste bereidde hij geneesmiddelen.
2. In een studie over een hoge geneesheer Iri-en-achti worden tien titels gegeven o.m. «chef van degene die geneesmiddelen bereiden».
3. In de papyrus van Kaïro vinden we letterlijk deze tekst :
«Bewaker van de mirre in het huis van het leven.»
Gardiner zegt dat de mirre als symbool voor alle geneesmiddelen dienst deed. Hier mogen we deze persoon betitelen als conservator van de drogerijen. Hij was dus verantwoordelijk voor alle geneeskundige producten die in «Het Huis des Levens» werden opgestapeld, en moest over hun goede bewaring zorgen.
4. In de ordonnantiën van de farao Horemreb spreekt men van zoekers naar medicinale planten, die de pluk moesten doen van bloemen en kruiden.
5. In de papyrus Harris maakt men gewag van lieden in de woestijnen rond Mamphis en Heliopolis die gomhars en wilde honing moesten verzamelen.

Uit al deze en andere teksten verdeelt dr. Jonckheere het zogenaamd farmaceutisch personeel als volgt :

- vooreerst de gespecialiseerde functionarissen, nl. de chef van de bereiders, en ook de bewaarder van de drogerijen ;
- daarna de technische vakman, nl. de verzamelaar van de drogerijen en de plukkers van de kruiden.

Tenslotte neemt dr. Jonckheere aan dat de geneesheer naast hem een assistent had, die belast was met het bereiden van de recepten, welke taak hij dikwijls ten huize van de patiënt vervulde.

Om te besluiten bespreken we nog even de taak en de werking van de geneesheren in het Oude Egypte.

De praktijk van het balsemen en het mummificeren was ingewikkeld.

De eerbied voor de doden was zeer groot, en deze handelingen werden overgelaten aan gespecialiseerde knechten, die niet in contact met de geneesheren kwamen. Daardoor was de chirurgische kennis, de anatomie en de fysiologie bij het medisch korps verward en rudimentair. Maar anderzijds konden ze goed een diagnose stellen door inspectie, palpatie en percussie. Ook deden ze aan beperkte chirurgie zoals het verzorgen van de vele beenfracturen die de slaven bij het bouwen van de pyramiden opliepen, de behandeling van zweren en fistels, huidtumoren en spataders. Bij hevige bloedingen werd zelfs cauterisatie toegepast met behulp van een gloeiend plaatje van koper of brons.

Zo vinden we een opvallende tekst in de papyrus-Smith :

«Indien gij een individu onderzoekt voor een gezwel dat uitspringt uit zijn borst, gij vindt dat het uitbreiding neemt met etter, en dat het rood is terwijl gij uw hand er op legt, dan zult gij zeggen ; het is een ziekte die ik zal behandelen met de vuurontsteker. Gij zult de zieke op zijn borst branden, op deze etterige gezwollen die zijn borst bedekken.»

Bij de diagnose pasten de Oud-Egyptische geneesheren vooreerst de INSPECTIE toe, want verschillende teksten bewijzen dat de artsen deze vorm van onderzoek serieus opnamen.

Aan enkele voorbeelden kunnen we aangeven :

1. S45 : Een kaakgezwel dat in staat van necrose is, wordt aldus beschreven : «bloedend, lopend, zwartachtig, met weefsel in staat van ontbinding.»
2. E874 : Een beschrijving van aderspatten : «Serpentachtige kronkelingen, die vele knobbels hebben gevormd, en die als opgeblazen zijn met lucht.»
3. S47 : Van een fijne sneewonde spreekt men «alsof er twee lippen aan zijn». Van een gapende wonde zegt men : «Het vlees is eruit geworpen, en de boorden zijn gescheiden.»
4. S31 : Urine-incontinentie wordt als volgt beschreven : «De urine loopt eruit, zonder dat het mogelijk is deze op te houden.»
5. E198 : Een inwendige bloeding wordt als volgt waargenomen : «Het bloed dat eruit loopt, is als het bloed van een zwijn dat gekookt werd.»

Ook de PALPATIE was een onderzoek dat deze geneesheren regelmatig toepas-

ten, om op zoek naar nuttige en juiste gegevens, waar te maken wat ze hadden vastgesteld.

1. E198 : «Gij zult uw hand op hem leggen. Lenig als ge zijt, met uw vingers, zult ge vaststellen dat bij hem zijn ziekte bevend is. (nl. koorts met rillingen).
2. S6. Een prachtige beschrijving van een schedelfractuur :
«Wanneer gij iemand onderzoekt met een gapende hoofdwonde, die tot op het been reikt, en bij wie de schedel verbrijzeld is, en de hersenen in de schedel bloot liggen, dan moet gij de wonde betasten. Daarbij vindt gij dat de verbrijzelde massa van de schedel eruit ziet als de oneffenheid van gesmolten koper, dat daarin iets klopt, en onder uw vingers fladdert als de zachte plek op de schedel van het kind, voordat het gesloten is.»
3. Ebers. Ook de polsslag wordt waargenomen :
«Van uit het hart gaan de bloedvaten naar alle ledematen. Door dit feit, wanneer de geneesheer zijn vingers legt op het hoofd, de nek, de handen, en op het hart, dan onderzoekt hij het hart, omdat deze vaten naar ieder van deze ledematen gaan, omdat het hart spreekt in de bloedvaten van ieder lidmaat.»

(Doet deze tekst niet denken aan de beschrijving van de bloedsomloop door William Harvey in de 17de eeuw ?).

Tenslotte kenden de Oud-Egyptische geneesheren ook de PERCUSSIE of het bekloppen.

In een tekst eveneens uit Ebers vermeldt de schrijver dat hij een onderzoek van een oppervlakkig gezwel in de onderbuik heeft gedaan.

«Dan zult gij uw vingers daarop leggen, en ge zult uw vingers erop kloppen ; onderzoek dan de stem die er uit komt.»

De geneesheer in het bezit van alle inlichtingen, geput uit de bronnen van ondervraging, onderzoek en betasting, durfde dan tenslotte zijn DIAGNOSE stellen.

Eens dat gedaan trok hij dan onmiddellijk een van de volgende conclusies (zoals we die in de Smith-papyrus aantreffen) :

«Het is een aandoening die ik zal behandelen.»

«Het is een aandoening waarmee ik zal worstelen.»

«Het is een aandoening waarvan ik zal afblijven.»

Uit al deze voorbeelden durven we concluderen dat de uitspraak van sommige geleerden, die beweerden dat de Oud-Egyptische geneesheer een primitieve kwakzalver was, onjuist is.

Een algemeen ziektebeeld van een ziekte trachten te bekomen met bovenvermelde hulpmiddelen, is niet het werk van een tovenaer.

Laten we aan Caesar geven wat aan Caesar toekomt. We mogen niet vergeten dat

de Oud-Egyptische geneesheer leefde en werkte, evenveel eeuwen vóór Hippocrates als wij er nu na leven.

BIBLIOGRAFIE

- (1) BAYER, Aus der Geschichte der Medizin - Donnerdruck aus Therapeutische Berichte. Band 29 - 1957.
- (2) CAPART Jean, L'Egypte des Pharaons - Librairie Hachette - 1936.
- (3) CASSON Lionel, L'Egypte Ancienne - Collections Time-Life - 1966.
- (4) CONTENAU Georges, La médecine en Assyrie et en Babylonie - Librairie Maloine - Paris - 1938.
- (5) DE WIT C., Oud-Egyptische kunst, een inleiding - De Standaard Boekhandel - 1946.
- (6) ELAUT Leo, Het medisch denken, in de oudheid, de middeleeuwen en de Renaissance - Standaard Boekhandel - 1952.
- (7) ERMAN Adolf, Die Hieroglyphen - Sammlung Götschen - 1917.
- (8) Hildegard von DEINES, Herman GRAPOW, Wolfhart WESTENDORF. «Grundriss der Medizin der Alten Ägypter» (standaardwerk) «Übersetzung der Medischinischen Texte, und Erläuterungen.» 11 banden uitgegeven tussen 1954 en 1965, door Akademie-Verlag.
- (9) JONCKHEERE Frans, «Une Maladie Egyptienne» - L'Hématurie parasitaire - Edition de la fondation égyptologique Reine Elisabeth, Cinquantenaire, Bruxelles - 1944.
- (10) JONCKHEERE Frans, «Le Papyrus Médical Chester Beatty». Edition égyptologique, Cinquantenaire, Bruxelles - 1947.
- (11) JONCKHEERE Frans, «Dans l'arsenal thérapeutique des anciens Egyptiens.» Revue mensuelle «Histoire de la Médecine» - 3ième année, N° II. Février 1953.
- (12) JONCKHEERE Frans, «Prescriptions médicales sur ostraca hiératiques.» Extrait de la chronique d'Egypte. Tome XXIX, n° 57, janvier 1954, Bruxelles.
- (13) JONCKHEERE Frans, Le «Préparateur de remèdes» dans l'organisation de la pharmacie égyptienne. Sonderdruck aus ÄGYPTOLOGISCHE STUDIEN, Akademie-Verlag, Veröffentlichungen n° 29 - Berlin - 1955.
- (14) JONCKHEERE Frans, «Défense de la médecine pharaonique.» Les cahiers de la Biloque. Revue médicale Gantoise - 1° Année, n° 1, juin 1951.

- (15) JONCKHEERE Frans, «Les expéditions pharaoniques et leur apport Bôtanique.» Les cahiers de la Biloque. Revue médicale Gantoises. 4° Année, n° 4, juillet 1954.
- (16) LANGE Kurt, «Egypte. Wonderen en geheimen van een grote oude cultuur.» - De Haan N.V., Utrecht, 1953.
- (17) LISSNER Ivar, «Ainsi vivaient nos ancêtres» (So habt ihr gelebt), Traduit de l'allemand par H. Daussy, Editions Corr  a, Paris, 1955.
- (18) LYONS, A. en PETRUCCI, J., «Geschiedenis van de geneeskunde», Standaard Uitgeverij, 1981 - 615 pag. (afdeling : geschiedenis van het oude Egypte, zie pag. 76 en volgende).
- (19) MONTET, P., «Zo leefden de Egyptenaren in de oudheid.» (Oorspronkelijke titel : La Vie Quotidienne en Egypte au temps des Ramsès) - Hollandia Uitgeverij, Baarn, 1961.
- (20) STERNON, F., «Quelques aspects de l'Art pharmaceutique et du médicament    travers les âges» - G. Thone, Liège, 1933.
- (21) STAROBINSKI, J., «Histoire de la médecine». Edition Rencontre and Erik Nitsche Int. - Suisse, 1963.
- (22) SCHMITZ Rudolf, «Geschichte der Pharmazie», Teil I, Von den Anfängen bis zum Ausgang des Mittelalters - Govi-Verlag, Eschborn, 1998 (standaardwerk).
- (23) SONNEDECKER Glenn, «Kremers and Urdang's HISTORY OF PHARMACY, 4   edition, Revised by G. Sonnedeker» (standaardwerk).
- (24) REUTTER de ROSEMONT L., «Histoire de la Pharmacie    travers les   ges.» - Tome 1. De l'antiquité au XVI siècle (standaardwerk) - J. Peyronnet,   diteur, Paris, 1931.
- (25) DE MEULENAERE H., «Scarabeus sacer», Uitgave Hoechst, 1972.

Tentoonstellingscatalogi

- (26) 1   Tentoonstelling ministerie van Cultuur. Koninklijke Musea.
«Onder de zon van Amarna, Echnaton en Nefertiti.»
17 januari - 16 maart 1975.
- (27) 2   Tentoonstelling ministerie van Cultuur, Paleis voor Schone Kunsten, Brussel.
«Egypte's glorie» - Meesterwerken van het Brooklyn Museum.
9 december 1976 - 20 februari 1977.
- (28) 3   Tentoonstelling, Koninklijke Bibliotheek Albert I.
Uitgave Generale Bankmaatschappij
«Ontstaan en ontwikkeling van het schrift.»
16 januari - 6 maart 1985.

RESUME

Après une brève introduction en ce qui concerne la découverte et le développement de l'ancienne écriture égyptienne, suit la conception de vie dans l'Ancienne Egypte.

Ensuite les huit papyrus médicaux, dont le papyrus - EBERS est certainement le plus important, sont développés par les traitements médicaux et pharmaceutiques, e.a. fumigations, pansements, suppositoires, lavements, onguents, collyres et gargarismes.

Ensuite viennent les formes médicamenteuses internes : potions, décoctés, macérations et électuaires, chaque fois présentées avec des textes venant des papyrus. Dans le domaine de la médecine et pharmacie chez les Egyptiens des pharaons, notre compatriote le dr. Frans JONCKHEERE nous a laissé des livres et articles, qui ont une renommée internationale, e.a. «Une maladie Egyptienne, l'hématurie parasitaire.»

Ce dernier livre est vraiment remarquable, car le dr. Jonckheere a réussi à trouver avec certitude le mot Egyptien qui correspond avec cette maladie ; après de longues recherches, il a trouvé le même mot hiératique dans 5 différents papyrus médicaux.

Pour finir l'exposé, des exemples d'inspection, de palpitations et de diagnostics, faits par les médecins pharaoniques, sont vraiment remarquables et largement développés.

SUMMARY

In this communication we receive a short explanation of the way of living in the Ancient Egypt. Concerning the scripts (hieroglyphes, hieratic and demotic script), there are 8 medical papyrus, and the most important is the EBERS-papyrus.

We find in the different medical papyrus external medical and pharmaceutical treatments : fumigations, bandages, suppositories, enema's, ointments, eyedrops and gargarismus.

Then follows the interior medications : potions, decoctions, macerations and electuaries.

Concerning the medical papyrus of the Egypt of the Pharaoh's, a Belgian medical doctor Frans JONCKHEERE has us given a lot of books and articles with international reputation, for instance «Une maladie égyptienne, l'hématurie parasitaire.»

This book is very important, therefore he found with sureness the Egyptian hieratic name for this illness in 5 different medical papyrus.

To close the work, you will find many examples of treatments taken by the old Egyptian doctors, for instance the inspection, the palpitation, and finally the diagnostic.

All this medical papyrus are really very remarkable.

DE ICONOGRAFIE VAN O.-L.-VROUW IN DE APOTHEEK

Hugo Leupe

DEEL 1.

INLEIDING

In de tweede uitgave van het boekje «Kristus als Apotheker» spreekt dr. W.H. Hein in 1993, op het einde van zijn inleiding over aanverwante motieven zoals de afbeeldingen van O.-L.-Vrouw in de apotheek. Zij komt voor in de «apotheca caelestis» of hemelse apotheek vol geestelijke geneesmiddelen.

De naam Maria komt zeer veel voor in de apotheek. Er zijn voorstellingen van Maria als apotheker, er zijn geneeskrachtige planten en bereidingen met haar naam, veel apotheken dragen een naam van Maria, er zijn apothekersverenigingen die haar als patrones namen en vooral is er een rijke iconografie van haar terug te vinden in de apotheek.

2. DE VOORSTELLINGEN VAN MARIA ALS APOTHEKER

1. De oudste tekst is van meester-dichter H. Frauenlob (1250-1318).

«Des himmels arsenie du bist, du wandels vrie, Du vrutic senden siechen heilen kan. Ich mein dich Hochgelobte balsem, du gottes muter, tochter, brut. Du apotheca rich 'mit aromaten geziert'.» Zij wordt hier duidelijk rijke apothekeres genoemd en niet alleen in de geestelijke zin want zij is met aromaten, kruiden getooid.

2. De Poolse apothekeres J. Brezinska heeft een ex-libris (afb. 1) gemaakt door apr. Kniec. Daarop zien we een O.-L.-Vrouw met een kroon en een nimbus (stralenkrans rond het hoofd), met een weegschaal in de hand en een mortier met stamper (bron RHP 313).

Afbeelding 1.

3. De meest gekende afbeelding van Maria als apotheker, is afbeelding nr. 2 (10).

Het is Maria met de H. Benedictus. Deze afbeelding komt uit «De Zielapotheek» en is een 18de eeuwse gebedsprentje van de Klauber Werkstatt in Augsburg. Het komt uit het boek «Annus sanctorum». Let ook onderaan op de weegschaal in evenwicht met de twee woorden «gratias». Onderaan zijn de dood (skelet) en de duivel overwonnen.

Afbeelding 2.

3. MEDISCHE PLANTEN EN BEREIDINGEN

In het boek van apr. Vandenbussche «*Onze volkstaal voor kruiden*» (21) vinden we niet minder dan 16 kruiden met een bijnaam van O.-L.-Vrouw, zoals O.-L.-Vrouw beddestro, O.-L.-Vrouw distel, O.-L.-Vrouw handjes, O.-L.-Vrouw handschoen, O.-L.-Vrouw hemdeke, O.-L.-Vrouw mantel, O.-L.-Vrouw melkkruid, O.-L.-Vrouw roos, O.-L.-Vrouw schoen, O.-L.-Vrouw vingerhoed, O.-L.-Vrouw zegel, Hert van Maria, Lichtmisbloempke, Lievevrouwkesgras, Roos van Jericho. De vindgrijpheid van de religieuze mens kent geen grenzen. De naam O.-L.-Vrouw beddestro komt voort van het feit dat dit gras diende voor een bed voor het kindje Jezus omdat door zijn geur, er geen ongedierte kon inwonen. Ook de O.-L.-Vrouw distel of *Marianum Silybum*, nu nog gebruikt tegen leverziektes, dankt zijn naam aan het feit dat de gevlekte bladeren veroorzaakt zijn door de druppels melk die Maria verloor tijdens het zogen op haar vlucht.

We kennen ook 15 Franse bijnamen van kruiden : Bain Notre Dame, Chardon Notre Dame, Cierge Notre Dame, enz.

Of 5 Duitse bijnamen zoals Marienbalsem, Mariengras, Marientrane, Marien-tropchen, Inser lieben Frauen Blumenhaar. En Engelse zoals Ladys mantle, Ladys nighttrap, enz.

In het boek «*L'Officine*» van Dorvault, editie 1893, zijn er bereidingen zoals : les pillules de St. Marie, Eau de Notre Dame des neiges, Tisane astrigente St. Marie et Liqueur de St. Marie.

In Spanje kennen de apothekers een bereiding tegen artritis op basis van sarsaparilla. «*El jarabe de N.S. de los remedios*» (dr. M. del Carmen Frances Causapé).

4. APOTHEKERSVERENIGINGEN MET O.-L.-VROUW ALS PATRONES

In het Mariadevotierijke België zijn er geen te vinden. In Argentinië hebben de apothekers een «*Maria van de remedie*» als patrones. Het waarom en de geschiedenis hiervan heb ik niet kunnen achterhalen. In Utiel, in Spanje is er een gekend beeld «*Virgo del remedio*», de maagd van de remedie. In de RHP (1957) op blz. 24 noemt E.H. haar een «*vierge pharmacienne*». Was zij meer voor het geestelijke nut bedoeld ? In Tenerife is er een O.-L.-Vrouw van de remedie in de kathedraal van Sagrario. Alsook in de St.-Gilliskerk te Brugge, maar we zijn hier ver weg van de apotheek, want deze O.-L.-Vrouw van de remedie was de patrones van de Orde der Trinitariërs die opkwam tegen de slavernij.

5. APOTHEKEN MET DE NAAM MARIA

Daarvoor moeten we naar Duitsland, Hongarije en Oostenrijk. We zullen belangrijke Maria-apotheken tegenkomen in Coburg, Ravensburg, Rothenburg AT en een «*Maria Hulfapotheke*» te Laufen, enz. Dr. Wannenmacher (26) heeft er in Oostenrijk 88 geteld waarvan 26 in Wenen met namen zoals «*zur Mariahilf, zu unserer lieben Frau, Apotheke zur Gnadenmutter, Apotheke zur Maria Zell,*» enz. In Hongarije telde Arpad Blazy (27) er 15 in 1938. Het titelblad van «*Microcosmos hypochondriacus*» (M. Geiger - 1652) toont ons een apotheek met een gravure van W. Kilian waarop Maria bovenaan troont in de apotheek met de titel : «*Salus infirmorum*», een titel uit de Litanie van Loreta van 1578. (IO) (Gravure heruitgegeven door de S.H.P.).

DEEL II

6. DE ICONOGRAFIE VAN MARIA IN DE APOTHEEK

Wat is iconografie ? Het is de wetenschap die de betrekkingen onderzoekt tussen de beeldende kunsten en de religieuze teksten zoals de bijbel, e.a. We kunnen in de apotheek het leven van Maria reconstrueren aan de hand van de meest gekende «Mariatypes».

A. DE H. ANNA LEERT MARIA DE BIJBEL LEZEN

Dat zien we uitgebeeld op een mooi schilderij van een onbekende meester in een H. Anna-apotheek in de Spitalgasse te Wenen. Dit verhaal komt uit de apocriefe evangeliën. Dit thema komt veel voor in Oostenrijk.

B. H. JOZEF, DE VOEDSTERVADER VOLGENS HET EVANGELIE VAN LUCAS 1/27 (bijbel 22)

Deze zien we op een prachtige albarello van Palermo, 17de eeuw, in de Hoffman-La Roche-collectie te Bazel, te zien in het boek van Drey (6). De kenmerken van de H.-Jozef zijn : de lelie, symbool van zuiverheid, de tulband en schrijnwerkersmateriaal, hier een huisje in de hand. We zien de H. Jozef en Maria samen afgebeeld in de apotheek op een apothekerspot, een albarello uit Castelli, 18de eeuw, afbeelding te zien in RHP 1972, expo la chicorée, pl. XXI, collectie Nad-aud Parijs, 1956, (Labo del Norte di España).

C. DE ANNUNCIATIE

Volgens Lucas 1/30 kwam de H. Gabriel met de blijde boodschap (afb. 3).

Op deze vaas van de 16de eeuw zien we Maria met een sluier, symbool van maagdelijkheid, een spinnewiel, symbool van huiselijke arbeid, en op een andere albarello zag ik ook een duif zweven (de duif symbool van de H. Geest, cfr. het Lucasevangelie). Het is duidelijk de H. Gabriel : vleugels, een witte alba, sterren rondom en een lelie in de hand (15). Maria heeft nog geen kroontje, eerst moet ze een kindje baren (bron van de 2 vazen : Dr. Wittop Koning).

D. MARIA IMMACULATA

Maria, de onbevlekt ontvangene, want zij is geboren zonder erfzonde uit een mystieke ontmoeting tussen Anna en Joachim. De engel komt het haar zeggen : deze afbeelding van een prachtig beeld in de apotheek te Ravensburg (afb. 4) is een rococobeeld uit 1750. De kenmerken van een immaculata zijn :

1. Een 12-sterrenkroon zoals beschreven in de Apocalyps 12.
2. Zij staat boven de wereldbol, dus boven alle vrouwen.

Afbeelding 3.

Afbeelding 4.

Afbeelding 5.

3. Zij verplettert een slang met haar voet, de slang van het kwaad.
4. Ook meestal met een halve maan onder haar voeten, zoals te zien op de façade van een Maria-apotheek te Obernberg am Inn (1738) in Oostenrijk.

De 12-sterrenkroon van de Europese vlag is hierop gebaseerd. In Ingolstatt zag ik een foutieve «Marien apotheke» met een O.-L.-Vrouw met een 7-sterrenkroon ! Nog andere M. Immaculata's in de apotheek zijn te zien in het apotheekmuseum van Heidelberg in de vorm van een metalen hek uit een apotheek uit Würzburg en ook een hek in het apotheekmuseum van Bazel (Kallinich 4).

E. MARIA GLUKOFILOUSA

De naam komt van het Grieks : glukos en filousa wwz Moeder Gods van de tederheid. Deze prachtige albarello uit Castelli, 18de eeuw, (afb. 5) toont ons een aanminnig mooi tafereel : Maria heeft al een kroontje, zij zal deelnemen aan het verlossingsproces van de zieltjes, te zien onderaan in het vagevuur. De 2 nimbus-sen of stralenkransen rond de hoofden lopen dooreen ; zij zijn één. Maria draagt een sluier, symbool van haar mysterieus moederschap. Andere voorbeelden van een glukofilousa in de apotheek zijn een albarello van Deruta, 17de eeuw, (Drey 6, fig. 56). Maria staat hier boven een kerk : zij is de personificatie van een begrip, nl. de H. Kerk. Ook te zien op een mooi schilderij in de apotheek van apr. Walberg in Rottach Egern (25, nr. 127). Of op een schilderij in de St.-Jozefs-apotheek te Metten (Alm Hein, 25 dec. 1932). Of in Koszeg in Hongarije (Vida 11).

Afbeelding 6.

F. MARIA ELEOUSA

Eleousa wil zeggen in het Grieks : de medelijdende. Dat is nog niet hetzelfde als de Madonna Conzolatione naar een bekend Venetiaans icoon uit de 16de eeuw. In de apotheek heb ik dit laatste type niet gevonden. Een M. Eleousa is volgens de heer van Laarhoven (13) een O.-L.-Vrouw die het kindje tegen zich aan vlijt, als een kleine logos. Het woord logos heeft twee betekenissen :

1. Woord of blijde boodschap.
2. De mensgeworden Zoon of tweede persoon van de H. Drievuldigheid.

We lezen in het evangelie van Joh. I/I : «In het begin was het Woord, het was God en het Woord is vlees geworden.» Daarom is de Zoon ook de schepper van de wereld. En daarom zullen we verder een kindje Jezus zien met een wereldbol in zijn handen. Op deze schilderij (afb. 6) in een apotheek uit Augsburg (werk van Grien). Let op de mooie nimbus rond het hoofd van Maria. Maria houdt een boek in haar handen waar het kindje naar kijkt. Hij kijkt naar zijn logos. Het kindje steekt ook zijn arm omhoog : het maakt het zegegebaar.

Deze afbeelding komt uit de Almanach van dr. Hein van 28 dec. 1932. Hetzelfde type zien we op een gekende pot uit de Nadaudcollectie van Parijs (Lab del norte de España 1956), maar hier met een schriftrol (cfr. Hst. B).

G. MARIA SEDES SAPIENTIAE

Deze eerste strenge vorm noemt men een sedes sapientiae of stoel der wijsheid. Maria houdt het kindje meestal recht voor zich en zij kijkt streng voor zich. Het kindje is de wijsheid en Maria is de stoel. Maria wordt ook Zetel van Salomon genoemd in de litanie van Loreto. Dit is de Romaanse vorm en overgenomen van de Byzantijnse vorm, genoemd : nikopeia. Later wordt deze vorm meer speels. We kennen allemaal het embleem van de K.U.L. In de faculteit van de farmacie te Leuven hangt een gedenksteen van Mgr. Ladeuze met dit embleem (afb. 7). In de apotheek komen we dit tegen op het titelblad van de F.C. van Florence, genoemd Ricettario Fiorentino (1567). Hier kijkt Maria naar beneden en het kindje staat op haar schoot. Later wordt deze vorm meer speels. In het boek van Kallinich (4) zien we nog enkele voorbeelden o.a. een terracotta van Luca della Robia te Florence, alsook op een Almanach van dr. Hein 240732 en 240432 en 140729. We zien hier ook op het titelblad van de R. Fiorentino een mantel boven O.-L.-Vrouw en de woorden «sub tuum praesidium», onder uw bescherming. Zo is dat misschien ook een vb. van een «mantelmadonna» zoals we verder zullen zien (afb. 12).

Afbeelding 7.

H. MARIA HODIGITREA

Hodigitrea wil zeggen : zij toont de weg (Hodes wz gids). Zij maakt het «aanwijsgedaar», zij wijst naar Hem, «De goede weg». Deze vorm komt zeer veel voor. Deze afbeelding is van een O.-L.-Vrouw op de façade van een apotheek te Coburg (afb. 8). De oorsprong ligt in Constantinopel waar de gidsen samenkwamen bij de icoon van Maria geschilderd door de H. Lucas (6de eeuw).

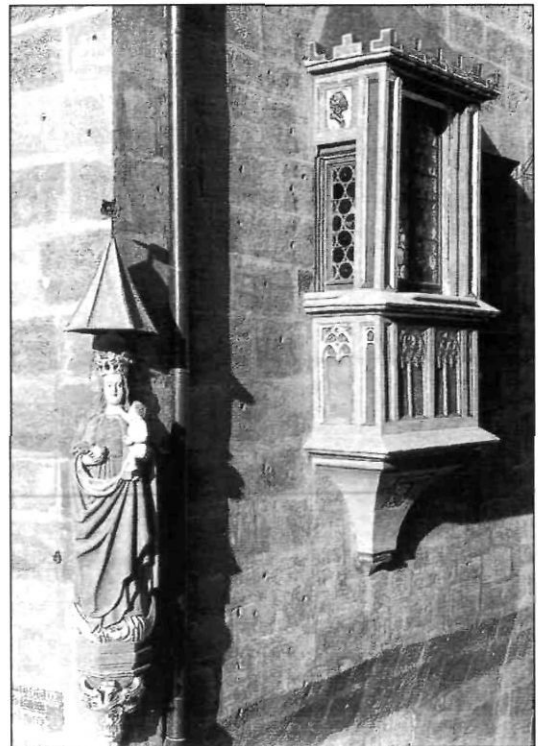
Zij staat boven en verplettert de slang, zij staat op een halve maan (cfr. de Apocalyps supra). Die maan krijgt ook nog een andere uitleg : in het Hooglied 6/10 staat er «zij is schoon als de maan» en nog een andere uitleg is : de halve maan is het symbool van de Islam en de Turken werden verslagen in de Slag van Lepante door het katholieke Oostenrijk.

Maria heeft een appel in haar hand. Het woord malus heeft twee betekenissen :

1. Malus met het accent op a wz appel, symbool van het nieuwe leven.
2. Malus met het accent op u is het kwaad; denken we aan Eva met de appel.

Andere mooie hodigitrea's in de apotheek zijn :

1. Het beeld op de façade van de Marien apotheke te Rothenburg am Tauer.
2. Het beeld in de hospitaalapotheek van Angers.
3. Op een schilderij in de oude apotheek van de abdij Monte Oliveto Maggiore (It.).

Afbeelding 8.

Afbeelding 9.

I. MARIA DOLOROSA
(afb. 9 en 10)

Dit wil zeggen O.-L.-Vrouw van smarten. Hierin bestaan er drie groepen :

1. Maria doorstoken door 1 of 7 zwaarden. Dit heb ik niet in een apotheek gevonden.
2. Maria onder het kruis (zie afb. 9). Deze gotisch vizel toont haar met de H. Johannes (evangelie Joh. 25/26)
3. De pietas of Nood Gods. Hier te zien in de apotheek te Louhans (afb. 10).

Afbeelding 10.

Deze pietas is uitzonderlijk omdat Maria naast Kristus knielt.

Andere voorbeelden zijn te zien op de Almanach van dr. Hein (1957, 14e (7)) en op een houten mortier (boek Smitz (18) p. 129) of in de catalogoog van apr. Montgut, Faiences 1990, nr. 26 en 27.

Voor in de streek van Lyon en Dyon zijn er veel types van pieta's te zien. (bv. in het hospitaal van Chalon sur Saone, op een vaandel in het museum «Les hospices van Lyon».

Afbeelding 11.

J. MARIA GALAKTOTROFOUSA (afb. 11)

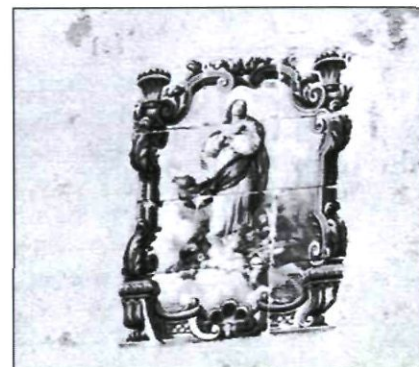
Maria geeft de borst en dit is te zien in een apotheek Galeffi te Montarchi genoemd «Madonna del vero latte». Ze vieren feest in de apotheek op 8 september, het feest van Maria's geboorte. Deze schilderij van onbekende datum is verwant met een icoon in een nabijgelegen kerk (bron dr. P. Catellani). Misschien is hier wel een religieuze betekenis aan verbonden : het geestelijk voedsel en medicijn ? Wat verstaan zij onder de «Echte moedermelk» ? De biologische band tussen Maria en Jezus is bevestigd op het concilie van Efese in 431.

K. MARIA MISERICORDIAE OF VAN BARMHARTIGHEID OF MANTELMADONNA
(afb. 12 en 13)

Deze apotheek te Sintra in Portugal draagt deze titel. We zien er een O.-L.-Vrouw met blauwe mantel die de mensen beschermt. Dit type zou gebaseerd zijn op een boek van 1300 genoemd «speculum salvationis humanae, spiegel van de redding van de mens» (13 van Laarhoven).

Afbeelding 12.

Afbeelding 13.

L. MARIA KONINGIN DER WERELD, REGINA MUNDIS (afb. 14)

Dit prachtig houten beeld staat op de gevel van een apotheek te Ochsenfurt. Zij draagt een kroon en scepter als koningin. Het kindje draagt een wereldbol want het is de schepper van de wereld (en niet de Vader) zoals het ook de redder is (JHS ; jesus hominis salvator).

M. MARIA ORANTE

Dit is een O.-L.-Vrouw die bidt, te zien op een schilderij op een almanak van dr. Hein op 2 oktober 1932. Dit was te zien in een apotheek in Meersburg am Bodensee, te zien op Almanach dr. Hein 021032 en met de titel «salus infirmorum» uit de litanie van Loreto.

N. MARIA IN DE BELOKEN HOFJES

Zoals in de plantentuin van het O.-L.-Vrouwhospitaal van Mechelen (prof. dr. apr. Vandewiele (20) - blz. 187). Deze afbeelding is gebaseerd op een bijbeltekst : Hooglied 4/12. «Een gesloten tuin is mijn zuster.» Dit is nog beter te zien op de prent van Wirckx in het Prentenkabinet te Brussel, bovenaan de term : «hortus clusus» (Wittop Koning : de farmacie in de prent) (26).

O. EEN MARIAMONOGRAM (afb. 15)

Het was zeer moeilijk die te vinden. Deze pot staat in het apotheekmuseum van Lissabon en komt uit een apotheek van de Orde van Neri of de Oratoriërs, gekend om hun Mariadevotie. Dit monogram is speciaal : kroon, ster en de letter M (Droulers 15). In Portugal vindt u dit monogram ook terug bij de zwangere O.-L.-Vrouw in de kathedraal van Evora.

In het museum «Les hospices de Lyon» zijn er twee flessen in keramiek gemaakt in Les Charmes met inscripties zoals aqua maliva en aqua diaceto met hetzelfde embleem : de letters A en M ; met een kroontje bovenop.

Afbeelding 15.

Afbeelding 14.

P. DE MOOISTE MANDORLA

Dit is een stralenkrans rond gans het lichaam van Maria. Deze vindt u bij de apotheek «Bij de madonna» in Bolzano. Dit is te zien in het kijkboek van Kalinich (4). Daarin kunt u ook de afbeelding zien van de Maria-tenhemelopneming uit de apotheek in Gyor in Hongarije. Dit dogma van de tenhemelopneming is gebaseerd op een Legende aurea van Jacoba de Voragine uit de 13de eeuw.

De prachtige mandorla te Bolzano doet ons waarlijk de tekst uit het Hooglied bevestigen : «tota pulchra est», hoe mooi is Zij...

Ook in de apotheek is Maria in al haar glans en pracht te bewonderen.

apr. H. Leupe
Oostrozebekestraat 37
B-8760 Meulebeke
e-mail : apr.h.leupe@econophone.be

BIBLIOGRAFIE

- (1) Reau, Iconographie de l'art chrétien, Presse universitaire, Paris, 1956.
- (2) Herder : Lexikon der chrislichen Ikonographie, 1968.
- (3) Dr. Wittop-Koning, Delftse apothekerspotten.
- (4) G. Kallinich, 1977, Aus alte Apotheken (herdruk in 1999).
- (5) Freal, Les pots de pharmacie Garnier, 1982.
- (6) Drey, R., Les pots de pharmacie et du monde entier, 1984, Ed Vilo porte Verte, Paris.
- (7) Dr. Wittop-Koning, Bronze morser, Govi Verlag, 1975.
- (8) Dr. W.H. Hein, Kostbarkeiten, Heidelberg, 1993.
- (9) Dr. Wittop-Koning, de farmacie in tekening en prent 1990.
- (10) Dr. Wittop-Koning en dr. Hein, Pharmazie und graphik, Govi Verlag.
- (11) Dr. Vida, Hongaarse apotheken, 1996.
- (12) Heinz Stafski, Aus alten apotheken, Orestel Verlag.
- (13) Jan van Laarhoven, De beeldtaal van de christelijke kunst, Sunreeks.
- (14) Louis Goosen, Van Andreas tot Zacheus, Sunreeks.
- (15) E. Droulers, Dictionnaire des attributs et symboles, 1947.
- (16) Dr. W.H. Hein, Almanachen.
- (17) Revue d'histoire de la pharmacie, nr. 313.
- (18) Rudolf Smitz, Morser Kolben und phiolen, 1978.
- (19) Prof. dr. Timmers, Christelijke symboliek en iconografie, 1978.
- (20) Dr. apr. L. Vandewiele, De geschiedenis van de farmacie in België.
- (21) Vandenbussche, L., Onze volkstaal voor kruiden.
- (22) De Bijbel, Willebrordvertaling, 1983.
- (23) Callwey, Alte Apotheken das Reislexikon, 1992.
- (24) Dr. Wannenmacher, Die Namen der Österreichischen Apotheke, OAZ, 43/9.
- (25) Arpad Blazy, Namen van de Hongaarse apotheken (Veroff IGGPH Band 52).
- (26) Dr. D. Wittop-Koning, De farmacie in de prent.

LA CONTRIBUTION DES PHARMACIENS AU DEVELOPPEMENT DE L'ASSOCIATION BELGE DES CHIMISTES (1887-1906)

H. Deelstra, P. Joos

Le 14 avril 1887 fut créée à Bruxelles l'*Association Belge des Chimistes* (*). Issus de l'industrie sucrière, les vingt-cinq fondateurs souhaitaient mettre au point une méthode d'analyse fiable pour déterminer la concentration du sucre dans les betteraves, mais aussi réunir **tous** les chimistes du pays.

Le but était d'y discuter des questions d'ordre chimique et technique. On créa donc des sections d'études qui se réunissaient à Bruxelles. Mais elles furent remplacées en 1898 par des sections locales, dans les centres intellectuels et industriels belges¹.

Cet article décrit la contribution des pharmaciens pendant les premières vingt années de l'existence de l'association, d'une part dans les sections ; de l'autre, dans la politique de l'association.

Les pharmaciens dans les sections

Se définissant comme «pharmacien-chimiste», H. Boden fut le premier pharmacien à devenir membre de l'association. Des chimistes sucriers, H. Pellet et E. Masson-Pollet, le proposèrent comme membre le 23 janvier 1889 (2), et il était encore répertorié comme tel en 1905 (3). L'industrie sucrière l'intéressait fortement, aussi adhéra-t-il également à la *Société Technique et Chimique de Sucrerie de Belgique*, créée en 1896 par des membres déçus de la tournure des événements. E. Deltour, pharmacien, chimiste de l'usine sucrière à Wanze, fut proposé le 2 avril 1890 (4).

Le 20 mars 1889, 45 pharmaciens furent proposés comme membres (5), et 41 autres chimistes témoignèrent leur intérêt, en raison du projet de fonder une section sur les *Denrées alimentaires et l'hygiène*. Le 5 septembre 1888, P. Claes, directeur du Laboratoire Agricole de l'Etat à Louvain, avait lancé un appel urgent à cette fin, parce que le gouvernement s'apprêtait à légiférer le contrôle des denrées alimentaires (6).

A cette réunion préparatoire participaient tous les pharmaciens renommés dans la recherche sur les denrées alimentaires, à savoir les professeurs de pharmacie qui enseignaient dans les quatre universités au sujet de la falsification des denrées alimentaires : J.B. Depaire et A. Herlant (Bruxelles), E. Dubois (Gand), C. Blas et G. Bruylants (Louvain) et A. Jorissen (Liège), ainsi que D.A. Van Bastelaer qui fut, comme Depaire, Blas et Bruylants, membre de l'Académie de Médecine.

Les pharmaciens avaient à l'époque de bonnes associations professionnelles, où l'officine occupait une place déterminante. Mais ils ne disposaient d'aucun organe de communication sur leurs intérêts chimiques, qui se concentraient dans les années 1880 sur l'étude de la falsification des denrées alimentaires. Or, l'association disposait d'un tel outil.

(1) Dans cet article nommé «association».

De 1887 à 1905, l'on y publia neuf listes de membres, mais il est parfois difficile de connaître leurs qualifications. L'on communiquait généralement le diplôme le plus important – par exemple docteur en sciences, quand on détenait également celui de pharmacien². Seul le titre des professeurs des universités et des écoles supérieures était mentionné. De l'étude de ces listes, il apparaît que le nombre de pharmaciens membres de l'association oscillait entre 50 et 70 personnes sur un total d'environ 400 (voir tableau 1).

Année	Nombre total* des membres	Nombre des membres** Belges dans les sections	Nombre de membres section "denrées alimentaires"
1889-1890	232	181 (49)	60 (48)
1890-1891	334	323 (60)	83 (60)
1891-1892	418	351 (68)	89 (67)
1893-1894	434	360 (63)	89 (61)
1894-1895	434	336 (57)	82 (55)

La section des denrées alimentaires (1889-1898)

Le 7 août 1889, à la première réunion de travail de la Section *Denrées alimentaires*, le bureau fut constitué avec D.A. Van Bastelaer pour président et A. Jorissen pour secrétaire (7). J.B. Depaire fut président en 1891 et 1892. En 1892, G. Bruylants et A. Herlant, devenaient vice-présidents, et A. Jorissen était secrétaire (Jules Wauters le remplaça en 1895). Ce bureau fonctionna jusqu'à la suppression de la section en 1897. Hormis Wauters, docteur en sciences, il ne se composait que de pharmaciens. De 1889 à 1898, l'on organisa en moyenne quatre réunions annuelles.

Le premier tableau résume l'évolution du nombre de membres de 1889 à 1898. Trois autres sections se consacraient au sucre, à la chimie agricole, et aux industries de fermentation et industries connexes³. Les membres étrangers rejoignaient majoritairement la section sucrière, tandis que presque tous les pharmaciens appartenaient à celle des denrées alimentaires (entre 70 et 80 % des effectifs).

Le Bulletin rapporte très bien les conférences prononcées lors des réunions. Il s'agissait surtout de professeurs d'universités présentant leurs recherches : Bruylants sur la panification frauduleuse, Jorissen sur la présence de graisses étrangères dans le beurre, Herlant sur l'analyse du café. Les participants s'impliquaient activement dans les discussions, qui suscitaient aussi des commentaires écrits (8-13).

La contribution du pharmacien A. Denaeyer sur l'analyse des peptones⁴ (le 18 octobre 1890) motiva une intervention si virulente de son confrère L. Crismer⁵ (14) que l'on vota contre la publication de la conférence (16), ce qui suscita des amertumes à la réunion du 12 février 1891 (17).

En 1890, la promulgation d'une importante loi sur le contrôle des

(*) Membres habitant la Belgique et l'étranger.

(**) Entre parenthèses le nombre des pharmaciens.

(2) Dans le contexte il importe de noter qu'il n'existait dans cette période pas de doctorat en pharmacie, de sorte que les pharmaciens qui ambitionnaient une carrière professorale devaient d'abord obtenir un doctorat en sciences naturelles.

(3) La section «des industries de fermentation et des industries connexes» fut appelée «chimie biologique» à partir de 1893.

(4) Peptones furent considérés comme une catégorie de protéines, d'abord préparé aux officines comme médicament, puis industrielles pour ces valeurs hautement nutritives.

(5) L. Crismer fut nommé le 5 juillet 1893 comme professeur pour la chimie générale à l'école militaire de Bruxelles. Il fut membre de l'association le 25 juin 1890 (15).

denrées alimentaires justifia deux réunions extraordinaires, les 19 et 21 août (18, 19). L'on s'entretint même avec le Ministre de l'Agriculture. De plus, une réunion commune avec la section des *Industries de fermentation* eut lieu en juillet 1891, au sujet de la réglementation de la production et la vente du vinaigre (20). En mars 1895, une autre réunion commune porta sur l'analyse de la bière (21).

La section *Denrées alimentaires* était très active en matière de publications et de recherches. Le Bulletin publia un rapport sur *La recherche des graisses étrangères dans le beurre*, présenté à la section par une commission composée de A. Bilteryst, Jorissen et Wauters (22), et commenté le 18 novembre 1893 (23). L'on y évoqua aussi la présence des métaux issus de la production et l'emballage des denrées alimentaires, la présence d'acide borique dans le lait, les falsifications du poivre, l'analyse de la saccharine, etc. (24). A l'assemblée générale du 30 avril 1892, D. Crispo, directeur du Laboratoire d'analyses de l'Etat à Anvers, s'exprima sur l'utilisation du savon par les boulangers néerlandais pendant la panification (25), un sujet que le pharmacien Herlant étudiait aussi, et qu'il aborda à la section *Denrées alimentaires* le 15 juin 1892 (26). Douze travaux originaux parurent dans le Bulletin en 1894 et 1895, dont six émanant de la section *Denrées alimentaires*, et quatre de pharmaciens (27).

Le congrès de 1894

Les sections d'études entamèrent l'organisation d'un congrès international en 1891 (28). En janvier 1892, une commission⁶ fut chargée de préparer un avant-projet avec des questions à soumettre, débattues le 20 février (29 et 30). Trois d'elles furent immédiatement retenues :

1. élaborer des méthodes pour déterminer la pureté du beurre;
2. chercher le meilleur procédé pour déterminer les points de fusion et de solidification des corps gras;
3. préciser la proportion maximale des matières grasses étrangères dans les liqueurs distillées et provenant de leur préparation; les meilleures méthodes pour identifier et quantifier ces matières.

Une quatrième question sur l'eau potable fut annulée par la suite.

Après de vifs débats, d'autres questions surgirent : les quantités minimales de matières minérales qu'une eau doit contenir pour être potable; l'analyse et l'importance de la qualité bactériologique de cette eau. Le 15 juin 1892, on ajouta une question sur l'examen du poivre (31). On nomma des rapporteurs en novembre 1893 : il s'agissait de Wauters, du pharmacien H. Spinette, des professeurs de pharmacie Depaire, Jorissen et Herlant, et de Malvoz.

Le 20 février 1892 le Professeur M. Delacre demanda très pertinemment de spécifier dans la convocation que l'on organisait «*un congrès pour des chimistes et non pas un congrès de chimie, car certains membres pourraient quelquefois penser qu'on y discutera des questions de chimie pure*» (32).

Le Congrès International de Chimie Appliquée eut lieu du 4 au 11 août à Bruxelles et Anvers, à l'occasion de l'Exposition Universelle d'Anvers. Des

(6) Cette commission fut composée de quatre membres : les pharmaciens J.B. Depaire et H. Spinette ainsi que J. Wauters et C. Puttemans.

397 inscrits, 205 étaient Belges (28) dont 41 pharmaciens. Des pharmaciens étrangers vinrent aussi. Les participants formaient quatre sections. Les pharmaciens rejoignaient surtout des *Denrées alimentaires*, c'est-à-dire 31 des 53 Belges. Boden et Deltour étaient membres de la section «sucrierie» (150 membres). Le pharmacien P. Belière participa à celle de *Chimie agricole* (64 membres), tandis que cinq pharmaciens s'impliquaient dans celle de *Chimie biologique* (78 membres) : A. Denaeyer, A. Bilteryst, A. Gilon, J. Sury et E. Van de Vijvere (33). Ce dernier fut secrétaire-général du 6ème Congrès International de Pharmacie à Bruxelles en 1885, et fut rapporteur en *Chimie biologique*. Les pharmaciens furent très actifs dans les première et dernière sections. Ils évoquèrent en séance commune la qualité bactériologique de l'eau (34). Des conclusions des rapporteurs, trois questions obtinrent une réponse complète : sur le beurre, sur les points de fusion et de solidification des corps gras, et sur le poivre (35). Une commission fut chargée de formuler des recommandations relatives aux autres questions, pour le second congrès, à Paris en 1896 (36).

Après le Congrès (jusque 1898)

Une nouvelle étape commença après l'assemblée générale du 27 avril 1895 (voir plus loin). Hanuise et Sachs, les «moteurs» de l'association furent remplacés par Depaire et Wauters, respectivement président et secrétaire-général (1), qui occupaient la même fonction dans la section *Denrées alimentaires*, très active par rapport aux autres. Cinq réunions eurent lieu en 1895-1896; et trois en 1896-1897 (37). Des pharmaciens étudiaient l'analyse du beurre (A. Bilteryst, J. Delaite, L. Delhaye et E. Deltour); du café (Herlant); du naphtol dans les produits alimentaires (Spinette); l'étain et le plomb dans les matières alimentaires (Depaire); l'analyse des matières grasses et cires (Crismer). Le Comité central décida en 1897 de stimuler la publication de travaux originaux dans le Bulletin en attribuant annuellement des médailles (38). Crismer reçut celle de vermeil pour son mémoire sur *La détermination des températures critiques de dissolution* (1896-97). Herlant obtint celle d'argent pour son travail sur *La conductibilité électrique appliquée à l'étude des graisses, beurre et huiles* (39).

En 1896, l'association avait lancé à titre exceptionnel une section locale liégeoise présidée par le Professeur De Koninck, qui enseignait la chimie analytique aux étudiants de pharmacie et dans les années du doctorat des sciences naturelles (1). La section connaissait le succès, tandis que les activités des sections d'étude déclinaient. Herlant décida donc de privilégier les sections locales. A l'assemblée générale de mai 1898, les 464 membres furent répartis sur huit sections locales : Anvers, Bruxelles, Charleroi, Gand, Gembloux, Liège, Louvain et Mons. La section *Denrées alimentaires* tint sa dernière réunion le 6 mars 1897, en la présence respectable de 17 membres.

Les pharmaciens dans les sections locales (1898-1906)

Des deux listes (1898 et 1905), l'on constate (voir tableau 2) que le nombre de pharmaciens avait augmenté par rapport à avant 1898. Les sections les plus nombreuses, Bruxelles et Liège, en comptaient le plus. Presque tous restaient attachés à leur section, à l'exception de L. Moens, de Malines. Il quitta celle

d'Anvers pour celle de Bruxelles en 1905. Le profil et les intérêts des affiliés des sections en déterminaient les activités, et les thèmes abordés à Anvers, Charleroi, Gembloux et Mons n'étaient pas de nature à attirer les pharmaciens. Les membres pharmaciens de Louvain, les Professeurs C. Blas, G. Bruylants et G. Ranwez, s'impliquaient peu. A Gand, E. Gilson avait été président en 1900 et 1901. Secrétaire de la section de 1898 à 1902, A. Delecoeuille-rie, pharmacien et préparateur à l'université, fut le plus dynamique.

Les sections locales organisaient plus de réunions que les sections d'étude : 46 en 1899, 39 en 1900, et même 58 en 1901 (40 et 41). Les communications abondaient simultanément, mais seuls quelques membres majoritairement actifs dans les universités présentaient des sujets : pour les pharmaciens L. Crismer, M. Duyck, V. Mainsbrecq, L. Herlant et A. Van Engelen à Bruxelles, T. Chandelon, J. Delaite, A. Jorissen, E. Hairs et F. Schoofs à Liège. Les pharmaciens obtinrent plusieurs médailles annuelles, pour la qualité de leurs mémoires publiés dans le Bulletin.

En 1905 en 1906, les sections locales étaient en veilleuse, hormis celles de Bruxelles et Liège. On introduisit en 1898 une nouvelle catégorie d'adhérents, les étudiants qui pouvaient devenir *membres associés* (42). Ce recrutement s'appliqua d'abord à Liège, et surtout à Bruxelles après 1904.

Les pharmaciens dans la politique de l'association.

Sitôt dans l'association, les pharmaciens en influencèrent la politique. A la réunion préparatoire de création d'une section *Denrées alimentaires* en 1889, on avait déjà insisté sur le changement du but. On proposait d'inscrire dans les statuts : «*défense des intérêts généraux*», car les intérêts professionnels pouvaient fortement varier d'une section à l'autre. L'assemblée générale du 24 avril 1889 accepta presque unanimement la suggestion (43). L'on peut déduire que, tout au moins le Conseil, apprécia la présence des pharmaciens, du fait qu'Hanuisse proposa de nommer à côté de Jean-Servais Stas trois nouveaux membres d'honneur : P. Déhéraïn, R. Fresenius et J.B. Depaire (43). Âgé de 65 ans déjà, Depaire était recteur de l'université de Bruxelles et avait acquis une autorité indiscutée pour ses travaux sur la toxicologie. Il appartenait au Conseil Supérieur de la Santé. Hanuisse souligna dans son discours que Depaire avait spontanément demandé à adhérer à l'association. Comme une seconde section fut créée, le Conseil d'Administration passe de huit à douze personnes. Hanuisse restait président, Bruylants devint co-vice président avec E. Delville, tandis que Sachs et Aulard devenaient respectivement secrétaire-trésorier et secrétaire-adjoint. Trois autres membres étaient pharmaciens. Les décisions de l'assemblée générale en 1889 furent déterminantes : quatre éminents pharmaciens reçurent des fonctions importantes, mais

TABLEAU 2

	1898	1905
Nombre de membres*	464 (82)	475 (95)
Anvers	28 (3)	33 (3)
Bruxelles	116 (25)	171 (31)
Charleroi	42 (3)	38 (6)
Gand	48 (10)	41 (10)
Gembloux	29 (4)	25 (3)
Liège	92 (26)	84 (22)
Louvain	22 (3)	17 (3)
Mons	64 (7)	49 (4)
Luxembourg et étrangers	23	17

*Entre parenthèses le nombre de pharmaciens.

surtout, quatre professeurs, impliqués dans la formation des pharmaciens dans les quatre universités furent directement associés à la politique de l'association. Bruylants donna une conférence à cette assemblée générale (44).

A celle du 30 avril 1890, le Conseil d'Administration fut élu par les 54 participants (45), qui plébiscitèrent les pharmaciens : Jorissen obtint 53 voix; Bruylants, 52 et Van Bastelaer 50. Jorissen proposa que les sections nomment directement des membres du Conseil, et que le président et le secrétaire de chaque section soient membres de droit du Comité, ceci pour associer plus directement les sections à la politique de l'association. L'assemblée générale du 29 avril 1891 l'approuva (46).

L'association lança en 1888 le *Bulletin de l'Association Belge des Chimistes*. Son premier rédacteur en chef, F. Sachs, y publia tous les travaux reçus (47). Après des discussions animées, la section *Denrées alimentaires* (voir plus haut) avait nommé en 1891 des rapporteurs, pour évaluer l'intérêt scientifique des communications. En 1893, le Comité Central décida de former un comité de rédaction composé d'un délégué de chaque section (48), annuellement nommé par le Comité central à partir de 1895.

L'organisation du congrès international de 1894 fut minutieusement discutée le 21 octobre 1891 (49) par le Comité Central du 21 octobre 1891, auquel les pharmaciens furent étroitement associés. Van Bastelaer, Wauters et Aulard s'opposèrent à Hanuise qui avait originellement proposé de restreindre le congrès aux matières agricoles et sucrières, et qui par conséquent invita toutes les sections à participer. Déjà habitué à de telles manifestations, Van Bastelaer souleva le second problème, d'ordre financier. Il avait en effet présidé le Comité d'organisation du sixième Congrès pharmaceutique international tenu à Bruxelles en 1885. Parmi les 31 membres du comité de patronage siégeaient Bruylants, Crismer, Depaire, Herlant, Jorissen et Van Bastelaer. Parmi les 11 membres du comité organisateur se trouvaient Bruylants et Crismer (33).

Aux assemblées générales de 1892, 1893 et 1894 (50), Hanuise fit allusion à un malaise qui s'était manifesté à partir de 1892. Il esquaissa l'historique de l'association, que les fondateurs avaient conçu comme une société d'études où les titulaires d'une même profession pourraient discuter librement et amicalement. Mais le nombre croissant des effectifs motivait de nouvelles suggestions. De nouveaux membres voyaient dans l'association une fondation purement scientifique, une «succursale de l'académie». Hanuise se demanda si cela ne provoquait pas cette préoccupante apathie. Il fut absent des réunions du Bureau des 24 avril et 3 juillet 1894. Sachs dirigea donc probablement l'association pour organiser le congrès, qui allait se tenir du 4 au 11 août. A l'assemblée générale du 18 avril 1894, Hanuise avait déjà signalé que des membres jugeaient nécessaire d'adapter les statuts, ce que l'assemblée générale accepta le 3 avril 1895 (51). Le changement fondamental consista à limiter le mandat présidentiel à deux ans. Dans son discours du vingt-cinquième anniversaire de l'association, le président H. Van Laer rappela que L. Crismer, J. Graftiau, A. Lonay, C. Masson et J. Wauters (52) avaient insisté sur ces modifications. Le Comité central élu Depaire à la présidence le 8 mai 1895, un choix qu'Hanuise approuvait très probablement (53). Membre d'honneur depuis 1889, Depaire avait toute sa confiance. Il fit tout son possible avec son bureau pour créer de nouvelles sections, notamment une

de *Chimie industrielle*. Mais de nombreux membres de la section sucrière quittèrent pour former la *Société Technique et Chimique de Sucrierie* (1). Après ce mandat, A. Herlant, professeur de bromatologie à l'université de Bruxelles, fut élu président. En 1899, la présidence fut confiée au Professeur De Koninck, réélu à contrecœur en 1900. Le Professeur L. Crismer lui succéda en 1901 et 1902, juste avant le jeune Van de Velde (1871-1956), président en 1903 et 1904. En raison du congrès commun des pharmaciens et chimistes prévu en 1905 à Liège, Crismer accepta d'être président cette année-là. Dans son discours à l'assemblée générale du 28 janvier 1900, De Koninck avait déjà indiqué que «le domaine de l'association concernait dorénavant la chimie dans toute son extension» (54). Il faisait ainsi déjà allusion sur un changement du nom de l'association, qui devint *Société Chimique de Belgique* en 1904 (55).

Le Congrès de Chimie et de Pharmacie (Liège, 1905)

Le Comité central décida en 1903 d'organiser en 1905 à Liège un congrès national pour évoquer notamment les questions du sixième Congrès de Chimie Appliquée de 1906 à Rome (56), car des incidents sérieux avaient émaillé le cinquième congrès à Berlin. À la réunion du Comité central du 4 novembre, on communiqua la proposition de l'*Association pharmaceutique de la province de Liège* d'organiser un congrès commun (57). Le Comité choisit comme délégués L. Crismer, L. De Koninck, E. Hairs, A. Lonay, F. Schoofs et J. Wauters (58). Début 1904, l'*Association pharmaceutique de la province de Liège* mandata A. Gilkinet et A. Jorissen, professeurs à l'université, et les pharmaciens A. Delaute, L. Delaye, J. Haenen et J. Raymond ^{7,8} (59).

À l'assemblée générale du 31 janvier 1904, Wauters décrivit l'organisation du congrès (60) par le Bureau du Comité d'organisation, présidé par le Professeur Gilkinet⁹. On annonça officiellement la manifestation dans le Bulletin de juin 1904 (61). À l'occasion de l'Exposition Universelle et Internationale organisée à Liège en 1905, pharmaciens et chimistes avaient saisi l'occasion de tenir ensemble une manifestation nationale.

Le Congrès de Chimie et de Pharmacie de Liège eut lieu du 27 au 30 juillet 1905 (62). Des 545 inscrits, 110 venaient de l'étranger. À la séance d'ouverture le Professeur Spring prononça une conférence remarquable sur *La lumière comme détective en chimie*. L'on constitua neuf sections : *Chimie générale et chimie physique* (présidée par Crismer); *Chimie analytique et métallurgie* (président : De Koninck); de *Chimie industrielle organique*, sous la direction de J. Krutwig; de *Chimie pharmaceutique et toxicologique*, sous la présidence de l'inspecteur des pharmaciens W. Dulière. Wauters dirigeait la cinquième section, des *Denrées alimentaires*. A. Lonay dirigeait celle de *Chimie agricole*. Modérée par Van de Velde, la septième traitait de *Chimie biologique et physiologique et de bactériologie*. La huitième se consacrait à la *Déontologie et intérêts professionnels des pharmaciens*, et la neuvième à la *Législation et l'histoire*, sous la présidence de M. Nélis. En consultant les noms des intervenants, l'on constate que les pharmaciens contribuèrent largement au succès du congrès.

(7) De douze membres il y en avait trois qui n'étaient pas pharmaciens: Prof. L. De Koninck, Dr Sc. J. Wauters et l'agronome A. Lonay.

(8) Seulement deux des douze membres ne furent pas membre de l'association, les pharmaciens A. Delaute et J. Haenen.

(9) A. Gilkinet (1845-1925) qui jouait un rôle très éminent dans l'enseignement de pharmacie de Liège, devint membre de l'association en 1892; il fut membre de la section «chimie agricole».

Conclusion

Les pharmaciens ont fortement influencé l'évolution de l'*Association Belge des Chimistes* lors de ses vingt premières années d'existence. Pendant la phase des sections d'études (1889-1898), ils s'impliquèrent surtout dans celle des *Denrées alimentaires*. Dans les sections locales, ils furent actifs à Liège et Bruxelles. Les «moteurs» de ces activités furent les professeurs et futurs professeurs de pharmacie de ces villes. L'on peut dire que l'association a surmonté la difficile période de 1894 à 1899 grâce à l'ardeur des présidents Depaire et Herlant.

La grande réussite – également sur le plan scientifique – du Congrès de Chimie et de Pharmacie de Liège en 1905 fut le point culminant de l'entente entre pharmaciens et chimistes belges.

REFERENCES

- (1) H. DEELSTRA en R. FUKS, «La réorganisation fondamentale de l'Association Belge des Chimistes (1898)», *Chimie Nouvelle*, vol. 16, n° 64, décembre 1998, pp. 1971-1976.
- (2) *Bull. Assoc. Belg. Chim.*, II, 1889, p. 108.
- (3) *Ibid.*, XIX, 1905, p. XV.
- (4) *Ibid.*, III, 1890, p. 321.
- (5) *Ibid.*, II, 1889, p. 177-180.
- (6) *Ibid.*, II, 1888, p. 106-107.
- (7) *Ibid.*, III, 1889, p. 67.
- (8) *Ibid.*, III, 1889, p. 149-157.
- (9) *Ibid.*, III, 1890, p. 309-311.
- (10) *Ibid.*, IV, 1890, p. 119-130.
- (11) *Ibid.*, IV, 1890, p. 191.
- (12) *Ibid.*, IV, 1890, p. 192.
- (13) *Ibid.*, IV, 1890, p. 256-257.
- (14) *Ibid.*, IV, 1890, p. 233-239.
- (15) *Ibid.*, IV, 1890, p. 115.
- (16) *Ibid.*, IV, 1891, p. 315-317.
- (17) *Ibid.*, IV, 1891, p. 468-471.
- (18) *Ibid.*, IV, 1890, p. 139-146.
- (19) *Ibid.*, IV, 1890, p. 197-202.
- (20) *Ibid.*, V, 1891, p. 183-200.
- (21) *Ibid.*, IX, 1895, p. 9-18.
- (22) *Ibid.*, VII, 1893, p. 167-179.
- (23) *Ibid.*, VIII, 1894, p. 302-332.
- (24) *Ibid.*, VI, 1892, p. 14-15.
- (25) *Ibid.*, VI, 1892, p. 21-24.
- (26) *Ibid.*, VII, 1892, p. 53-55.
- (27) *Ibid.*, VIII, 1895, p. 309.
- (28) H. DEELSTRA en R. FUKS, «La Belgique organise en 1894 le premier congrès international de chimie appliquée», *Chimie Nouvelle*, vol. 13, n° 49, mars 1995, pp. 1443-1447.
- (29) *Bull. Assoc. Belg. Chim.*, V, 1892, p. 315.
- (30) *Ibid.*, V, 1892, p. 357-363.
- (31) *Ibid.*, VI, 1892, p. 51-52.
- (32) *Ibid.*, V, 1892, p. 364.
- (33) Congrès International de Chimie Appliquée, Bruxelles-Anvers, 4-11 août 1894, Compte rendu par F. Sachs, imprimerie G. Deprez, Bruxelles, p. XV-XXXII.
- (34) *Ibid.*, p. CLXX-CLXXXIX.
- (35) *Ibid.*, p. CCXVI-CCXXII.
- (36) *Ibid.*, p. CCXXII-CCXXVI.
- (37) *Bull. Assoc. Belg. Chim.*, X, 1897, p. 485.
- (38) *Ibid.*, X, 1897, p. 362.
- (39) *Ibid.*, XI, 1897, p. 8-10.
- (40) *Ibid.*, XV, 1901, p. 61.
- (41) *Ibid.*, XVI, 1902, p. 70.
- (42) *Ibid.*, XI, 1898, p. 330.
- (43) *Ibid.*, III, 1889, p. 5.
- (44) *Ibid.*, III, 1889, p. 5-17.
- (45) *Ibid.*, IV, 1890, p. 10-12.
- (46) *Ibid.*, V, 1891, p. 68-69.
- (47) *Ibid.*, II, 1888, p. 2.
- (48) *Ibid.*, VI, 1893, p. 176-177.
- (49) *Ibid.*, V, 1891, p. 253-254.
- (50) *Ibid.*, VIII, 1894, p. 43-35.
- (51) *Ibid.*, VIII, 1895, p. 263-266.
- (52) *Ibid.*, XXVI, 1912, p. 129.
- (53) *Ibid.*, IX, 1895, p. 8-9.
- (54) *Ibid.*, XIV, 1900, p. 100-107.
- (55) *Ibid.*, XVIII, 1904, p. 125-127.
- (56) *Ibid.*, XVII, 1903, p. 334.
- (57) *Ibid.*, XVII, 1903, p. 381.
- (58) *Ibid.*, XVII, 1903, p. 382.
- (59) *Ibid.*, XVIII, 1904, p. 7.
- (60) *Ibid.*, XVIII, 1904, p. 139-144.
- (61) *Ibid.*, XVIII, 1904, p. 209-210.
- (62) *Ibid.*, XIX, 1905, p. 221-274.

ERRATA & ADDENDA

BULLETIN 98 - MEI/MAI 2000

Pag. 38 (foto's)	VITOLO	†1990
	DANN	†1979
	BRANS	†1980
	ETIENNE	†1979
	FOLCH-JOU	†1987
	GANZINGER	†1995
	TARTALJA	†1990
	GUITARD	†1976
	AHLRICHS	†1998
	MATTHEWS	†1998
Pag. 31 (ereleden)	VANDEWIELE	: Urdang Medaille 1975
	JULIEN	: Urdang Medaille 1981
	FOLCH-JOU	: Urdang Medaille 1982
	GANZINGER	: Urdang Medaille 1986
Pag. 32	GUITARD	: Urdang Medaille 1954-1986 (2 ^{de} medaille die werd toegekend)
	SONNEDECKER	: Urdang Medaille 1976
Pag. 33	SCHNEIDER	: Urdang Medaille 1973
	MATTHEWS	: Urdang Medaille 1968
Pag. 34	SCHMITZ	: Urdang Medaille 1980
Pag. 133	1962 : LEO VANDEWIELE	
	Promoteur : prof. dr. R. Ruyssen	
	Thèse : «De Grabadin van Pseudo-Mesues (XI ^e -XII ^e eeuw)	
	en zijn invloed op de ontwikkeling van de farmacie in de	
	Zuidelijke Nederlanden».	

Restauratiebeurt voor Sint-Elisabethgasthuis

Het zit Diest mee, wat het behoud van zijn cultuurpatrimonium betreft. Na een grondige restauratie van het Spijker komt nu ook het voormalige Sint-Elisabethgasthuis in de Koning Albertstraat aan de beurt. Volgens burgemeester Hugo Marsoul is de kans groot dat de werken nog dit jaar van start gaan. De Regie der Gebouwen treedt op als bouwheer. Belangrijk is dat de stad Diest een beslissende stem krijgt rond de nieuwe bestemming van de kapel en de apotheek van het vroegere ziekenhuis.

De restauratie van het Sint-Elisabethgasthuis, beschermd gebouw sinds 1986, heeft een lange administratieve lijdensweg achter de rug. Volgens de Regie der Gebouwen, die sinds 1987 eigenaar is van het hele complex, is er beterschap op komst. Burgemeester Marsoul : «De aanvankelijke plannen zijn bijgestuurd. Vast staat onder meer dat de gelijkvloerse- en eerste verdieping met de historische waardevolle kapel en apotheek niet langer zullen worden ingepalmd door overheidsdiensten. Ze worden mee gerestaureerd, maar de Regie stelt voor dat de stad de herinrichting van de kapel en de apotheek voor haar rekening zal nemen. Een voorstel, waarop we niet neen zullen zeggen. De nieuwe visie opent immers belangrijke perspectieven naar een verdere culturele en toeristische uitbouw van de stad en naar de opwaardering van de Koning Albertstraat.»

Indrukwekkend

Het Sint-Elisabethgasthuis is de oudste verpleeginrichting in de stad Diest. Het vestigde zich in 1250 in de Koning Albertstraat, toen nog 'Lange Steenweg' genoemd. Mettertijd groeide het uit tot een indrukwekkend complex. De laatste beheerders waren de zusters Augustinessen. Na de Tweede Wereldoorlog bouwden ze een nieuw ziekenhuis in de Michel Theysstraat. In de jaren vijftig en zestig deed het Sint-Elisabethgasthuis nog enkel dienst als bejaardentehuis. De eerste bidplaats, gebouwd na de stichting van het gasthuis, werd volledig heropgebouwd in 1780. De apotheek, die dateert uit 1710, is één van de oudste van het land. De opbergkasten voor geneeskundige kruiden en de toonbank zijn gelukkig bewaard gebleven.

Over de toekomstige bestemming van apotheek en kapel wil burgemeester Hugo Marsoul het volgende kwijt : «De apotheek krijgt grotendeels haar vroeger uitzicht terug. Daarover bestaat al een principiële overeenkomst. De kapel kan eventueel dienst doen als tentoonstellingsruimte of als concertzaal. Wellicht zijn er nog andere mogelijkheden. Die knoop moet echter nog worden doorgehakt.»

(CM - Het Nieuwsblad - 23/4/00)

Museum farmaceutische apparatuur

Een kolfje naar mijn hand

9 uur 's ochtends leek mij niet echt hét tijdstip om gecharmeerd te raken van urinoirs, gelulenvullers en gietvormen voor suppo's, maar dat bleek een foute veronderstelling : het museum van farmaceutische apparatuur, weggedoken in één van de uithoeken van de Faculteit Farmaceutische Wetenschappen, herbergt een boeiende en tegelijk ontroerende verzameling.

Eigenlijk kom je al in een ingetogen stemming bij het betreden – want gewoon binnengaan past hier niet – van de oude gebouwen van de faculteit. Wanneer ik van mijn gids en huidig museumbeheerder professor Peter de Witte verneem dat er binnen afzienbare tijd een nieuwe faculteit gebouwd zal worden, wordt mijn weemoed nog groter. En dan ben ik nog niet eens in de museumzaal : een grote, verduisterde ruimte met tegen de muren deels authentieke, prachtige eiken apothekerskasten, waarin de verzameling staat uitgesteld.

Van Vlamingen en Walen

Professor de Witte : «In de jaren vijftig ontving de K.U. Leuven, toen nog de universiteit van Vlamingen én Walen, een unieke collectie oude apothekersspullen van de overleden Brusselse apotheker-industrieel en verzamelaar Albert Couvreur. Toen de Walen rond 1975 naar Woluwe verhuisden, rees de vraag wie de verzameling mocht houden, en in een schriftelijke verklaring kende de zoon van Couvreur alles toe aan de Walen. Alleen de – ingebouwde – kasten bleven staan. Sinds '78 poogt men binnen de faculteit de collectie opnieuw op te bouwen. Via schenkingen beschikken we nu reeds over een behoorlijk aanbod, dat in de praktijk wel hoofdzakelijk uit laboratoria komt.»

«We krijgen ook wel zaken aangeboden die eigenlijk nog niet oud genoeg zijn om tentoon te stellen ; maar zolang er ruimte is, proberen we de museale politiek te volgen : wat nu nog niet interessant genoeg is, is dat misschien wel voor het nageslacht. Een drietal jaar geleden heb ik, samen met de zeer geapprecieerde hulp van apotheker Gilijs uit Haasrode, de collectie geïnventariseerd. Avonden lang zaten we hier foto's te nemen van alle voorwerpen afzonderlijk, die we daarna voorlegden aan emerti en professoren van de faculteit, met de vraag een korte uitleg te formuleren of eventueel een *petite histoire* erover neer te schrijven. Al die gegevens hebben we verwerkt tot een museumcatalogus. Ook de vele boeken die geschonken werden, zijn op die manier geïnventariseerd.»

Zeep en morfine

Als farmaceutische leek en kunsthistoricus ben ik vooral ontroerd door de esthetische en historische charme van een aantal voorwerpen. Het oudste collectiestuk is een reusachtige vizel uit 1650, die gevonden werd onder de Promotiezaal in

Een blik binnen het museum 'Farmaceutische Apparatuur' met een kruidenkast vol lakmoes, colanoten, lijnzaad... Sommige planten zijn nu nog in gebruik.

kenpletter' : een behoorlijk decoratief uitziend, krullerig instrument om weerbarstige kurken soepeler te maken. Er is een prachtige grote kast met met glas ingelegde deurtjes, waarin een 200-tal potten met evenveel verschillende soorten kruiden uitgestald staan; op de etiketten worden naam en plantenfamilie vermeld. Het valt ook op met hoeveel smaak dergelijke voorwerpen destijds vaak ontworpen werden : naast een kleine, elegante microscoop liggen twee minutiekus afgewerkte leren etuis met toebehoren en onderdelen.

Gezocht : ruimte !

Eén instrument is opvallend *home made*. De Witte : «Dit apparaat werd in de jaren dertig persoonlijk ontworpen door professor Putzeys, die er jammer genoeg geen Nobelprijs mee haalde. Met dit instrument kon men de massa van proteïnen bepalen, in die tijd een spectaculaire vondst.» Andere apparaten staan duidelijk te wachten op hun 'verouderingsproces', zo bijvoorbeeld de eerste elektronenmicroscoop ooit gebruikt in Gasthuisberg : nu misschien een eerder aftands instrument, maar over honderd jaar een unicum. En blijkbaar halen ook fabrikanten van nu hun inspiratie nog uit apparaten van weleer. Een linaanlamp, die bij aansluiting verdampte linaan blootgaf en zo een krachtig insecticide verspreidde, is de voorloper van de huidige *inplug*-toestelletjes. «We hebben hier een zeer interessante collectie, die we min of meer hebben kunnen redden door in deze zaal ook seminars en lezingen te laten plaatsvinden. Nu vormt de collectie een prachtige achtergrond, en de recent aangebrachte halogeenverlichting stelt haar letterlijk en figuurlijk beter in het licht. Hopelijk zal er in het nieuwe faculteitsgebouw ook de nodige ruimte voorzien worden.»

Het museum is te bezichtigen na afspraak. Info: professor Peter de Witte, Laboratorium Farmaceutische Biologie, t(016)32 34 32.

(uit K.U.L. Campuskrant - 24.02.2000 - auteur : Anne-Mie Jaspers)

34de Congressus Internationalis Historiae Pharmaciae

Het 34de Internationale Congres van de Geschiedenis van de Farmacie werd gehouden te Florence van 20 tot 23 oktober 1999.

Voorafgaandelijk had de – dit congres initiërende – «Internationale Gesellschaft der Geschichte der Pharmazie» onder het voorzitterschap van Yngve Torud, ons zoals gewoonlijk uitgenodigd voor haar Algemene Vergadering. Deze keer was het van bijzondere aard wegens het voorleggen van nieuwe statuten en het verkiezen van een volledig nieuw bestuur. Dit vooral met het oog op het intensiveren van haar internationale doelstellingen.

Voor de samenstelling van de vernieuwde zogenaamde «Erweiterte Vorstand» (conseil d'administration) werden door de nationale verenigingen vooraf hun gedelegeerden benoemd. Voor onze Kring was dit Tillo Geldof. Wegens zijn onbeschikbaarheid werd op ons congres in Leiden, Charles Libert als tijdelijk vervanger benoemd. Deze laatste werd op voorstel van prof. François Ledermann, de nieuwe voorzitter van de International Society for the History of Pharmacy, tot bestuurslid van de «engere Vorstand» (Select Executive Committee) verkozen. Statutair blijft het oude bestuur in functie tot einde 1999, zodat het nieuwe bestuur vanaf 1 januari 2000 zijn functie opneemt.

Wat het congres zelf betreft, was het organisatorisch zeer merkbaar met Italiaans «talent» ineengestoken, was het geschiedkundig leerrijk en was het toeristisch natuurlijk iets buitengewoons.

Er waren zeer veel voordrachten, voor menig deelnemer zeer zeker interessant maar toch geen lezingen die van een zo algemeen farmacie-historische aard waren dat zij een bijzondere vermelding verdienen.

Het volgende internationale congres zal doorgaan in Luzern, Zwitserland, van 19 tot 22 september 2001. Het zal op twee hoofdthema's gebaseerd zijn, Farmacie en Staat, Farmacie en Kunst, en natuurlijk het 75-jarig bestaan van de Internationale Gesellschaft der Geschichte der Pharmazie bijzonder in het licht zetten.

Het nieuwe bestuur, in december vooreerst bijeen, wil in het bijzonder op internationaal gebied de studie van de geschiedenis der farmacie bevorderen en daarvoor de nadruk leggen op veel farmacie-historische contacten tussen de leden in de verschillende landen en de nationale organisaties onderling. Zij zal daarvoor nog dit jaar beginnen met een periodische, meertalige newsletter, die door de aangesloten organisaties nationaal zal verdeeld worden.

Charles Libert.

Prof. Dr. Christian De Backer benoemd tot lid van de «Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie»

Op initiatief van prof. E. Dann werd op 13 juni 1952 de «Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie» opgericht, met als voertaal het Frans (A.I.H.P.) ; de bedoeling was de studie van de farmaciegeschiedenis te bevorderen, en bij te dragen tot een internationale samenwerking.

Deze Académie is een hoogstaande wetenschappelijke vereniging die gekwalificeerde farmacohistorici om hun wetenschappelijke arbeid of hun administratieve inzet wil belonen, en aanzetten tot verdere activiteiten. Het aantal leden is tot 6 per land beperkt, met een bijkomend lid per 30 miljoen inwoners in meer. Een nieuwe kandidaat wordt door een of meerdere academici voorgesteld. In juni 1997 werd de kandidatuur van Chris De Backer voorgedragen door de academici L. De Causmaecker, Maria del Carmen Francès, Pierre Julien, B. Mattelaer en door L.J. Vandewiele, medestichter van de Académie in 1952.

*Prof. dr. Christian De Backer
met zijn eremedaile.*

Nadat een kandidaat wordt voorgesteld, zendt deze naar het bureau van de Académie een lijst met zijn C.V., zijn titels, functies, boeken en artikelen in tijdschriften ; al deze inlichtingen worden dan door de redacteur van «Les communications AIHP», nl. Pierre Julien naar de circa 115 leden over heel de wereld verspreid, toegestuurd, die dan 3 maanden de gelegenheid hebben opmerkingen over de nieuwe kandidatuur op te sturen.

Zonder enige opmerking werd onze kandidaat Chr. De Backer officieel op 1 oktober als lid aanvaard.

De plechtige uitreiking van de eremedaile en het in latijn opgesteld diploma, wordt gewoonlijk uitgereikt tijdens een «Séance solennelle» in de periode van het tweejaarlijks I.G.G.P.-congres dat dit jaar – 1999 – plaatsvond in Firenze. Dit gebeurde op 21 oktober in het Cenakel van de Basilica di Santa Croce, in aanwezigheid van meer dan 500 deelnemers.

Gezien ons nieuw academieliid Chr. De Backer door ziekte niet aanwezig kon zijn in Firenze, kreeg ik dan van het bureau de opdracht deze eretekens hier ten lande aan de laureaat te overhandigen. Omdat Leo Vandewiele medestichter van de AIHP was geweest, kreeg ik het lumineus idee een korte plechtigheid voor Chris ten huize van Leo te houden, wat ook graag gebeurde, en Leo de eremedaile en het diploma persoonlijk aan Chris kon overhandigen.

Samen met de dames en wat spijs en drank werd het

een geslaagde bijeenkomst, en een ontroerde en herstelde professor in de farmaciegeschiedenis aan de K.U. Leuven bedankte dan in zijn eigen stijl voor de eer die hem werd aangedaan.

Proficiat, Christian De Backer, voor uw eervolle benoeming in naam van het bestuur en alle leden van onze Kring !

*Apr. B. Mattelaer,
ondervoorzitter AIHP*

Oproep medimetaforen

Medici en ook andere zorgverleners gebruiken in hun communicatie met de patiënt beeldspraak om een ingewikkeld ziektebeeld, de gevolgen daarvan of een bepaald onderzoek uit te leggen. Ik inventariseer deze metaforen met de bedoeling die gebundeld in een boekje uit te geven. Graag wil ik u vragen om de metaforen die u kent naar mij te sturen of te mailen.

Er vigeren ook nogal wat uitspraken, metaforen en grapjes over medisch specialisten. Een uroloog wordt bijvoorbeeld weleens getypeerd als een echte loodgieter. Ik ben ook op zoek naar dit soort materiaal. Het maakt niet uit of u metaforen stuurt van uw eigen dan wel van een ander specialisme.

Als u of één van uw collegae, of anderen een treffende uitspraak of een metafoor weet over uw eigen specialisme en/of andere specialismen ben ik zeer geïnteresseerd om dat te horen. Uw naam wordt vermeld in het uit te geven boekje onder het kopje 'met dank aan'. Als u daar geen prijs op stelt moet u dat even laten weten.

Als u dat wel wilt is het belangrijk dat u uw naam, titulatuur, etc. zo vermeldt als u dat in het boekwerkje opgenomen wilt zien.

U kunt uw bedenksel, ook al is het er 'maar' één, sturen aan : Drs. Cathy C. van Beek, MCM, Directeur Patiëntenzorg Sint-Maartenskliniek, t.a.v. Directiesecretariaat, Postbus 9011, 6500 GM Nijmegen of via e-mail versturen : cathy@universal.nl. Hartelijk dank alvast !

Vaandel apothecarissen Gent

De apothecarissen van Gent vormden eenzelfde nering met de kruideniers.
De vlag van deze nering is bewaard in het Bijlokemuseum van Gent.
Daarop is te zien : Maria Magdalena met kruidenbus (uitzonderlijk !) en St.-
Michiel met de weegschaal.

Zie prof. Vandewiele : Geschiedenis van de farmacie in België - p. 161.

Apr. H. Leupe

BOEKBESPREKING - PRESENTATION D'OUVRAGE

Der Wiener Dioskurides

Uitgave in twee delen

Glanzlichter der Buchkunst

Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1999 - ISBN 3-201-01725-6.

Band 8/2 : 491 p. met commentaar van Otto Mazal, p. 1-95 en inhoudsopgave.

Prijs : 1234 Oost. Schill.

A.M.G. Rutten

Als aanvulling op het eerste deel van dit werk, dat in Bulletin 96 - blz. 43 werd besproken, kan nu het verschijnen in 1999 van deel 2 worden aangekondigd. Het is een verkleinde uitgave geworden van het in de Oostenrijkse National Bibliothek in Wenen aanwezige geïllustreerde handschrift *Der Wiener Dioskurides : Codex medicus Graecus 1* en heeft betrekking op een farmacobotanisch en zoölogisch verzamelwerk uit het jaar 512 n. Chr. De twee delen bevatten een totaal van 982 blz. met afbeeldingen en Griekse tekst, gevolgd door 220 blz. commentaar in het Duits.

Wat reeds bij de bespreking van het eerste deel werd opgemerkt is de bijzonder fraaie en verzorgde uitgave. De tekst geeft een korte beschrijving van de planten en dieren, de medische toepassing, werking en dosering. Bovendien worden giftige planten en dieren behandeld en valt het op dat, na bijna 1500 jaar, de Wiener Dioskurides ook voor de hedendaagse farmaceut nog een vraagbaak is die niets aan gezaghebbende waarde heeft ingeboet. Prof. dr. apr. L.J. Vandewiele heeft het werk van Dioscorides eens «het beste boek uit de Oudheid over enkelvoudige artseneijen» genoemd (1).

In blz. 3-75 bespreekt Otto Mazal het herbarium en enkele bijgesloten parafrasen van Euteknios, Nicander van Kolophon, Halieutika, Ornithiaka en een fragment van Menaion. Daarna volgen registers van Griekse, Latijnse en Duitse namen van planten en dieren en een uitgebreide bibliografie (blz. 96-122). Dit «Glanzlicht» is werkelijk een aanwinst voor iedere farmacie-historicus. Zeer aan te bevelen.

(1) Vandewiele, L.J., Geschiedenis van de farmacie in België met een inleiding tot de algemene geschiedenis van de farmacie. Beveren : *Orion*, 1981:41.

Thijs Jan Rinsema, doctor aan de universiteit Leiden

Op 14 september j.l. verkreeg ons lid de heer Thijs Jan Rinsema, apotheker, de graad van doctor aan de universiteit Leiden. Zijn lijvig proefschrift met als titel «De natuur voorbij» beschrijft op welke manier een aantal chemisch-farmaceutische industrieën zich tussen de jaren 1883 en 1914 hebben beziggehouden met de productie en marketing van en onderzoek naar organisch gesynthetiseerde gemiddelen. De firma's, die in deze studie behandeld worden, zijn drie Duitse farmaceutische bedrijven t.w. Hoechst, Bayer en Merck en het Nederlandse Brocades & Stheeman.

Dit interessante en prettig leesbaar proefschrift is een welkome aanvulling op de schaarse literatuur op dit vakgebied.

Hugo Van der Meer.

Jubileumcongres - Congrès jubilaire - 27/28-5-2000

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op A4-formaat getypt te zijn, eenzijdig met dubbele interlinie en ruime marges. Alle tekst wordt voorzien van een korte titel en getypt in hetzelfde lettertype.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de *Index Medicus* samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden :
 - a. boeken : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inktjet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.
Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven.
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties.

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur format A4, une-face, avec double interligne et de larges marges. Chaque texte sera pourvu d'un titre court et dactylographié dans le même type de lettre.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'Index Medicus et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat ; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.
Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende. Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé.
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan bij schriftelijke toestemming van de auteur(s) en volledige bronvermelding.

Toute réproduction totale ou partielle doit obligatoirement porter l'accord d'écrivain y la mention de la source.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (016) 40 22 04 - Fax (016) 40 21 80

Ondervoorzitter - Vice-Président : RINSEMA Thijs, Nieuwe Kerkstraat 9, NL-7941 AX Meppel
Tel. 0522-241060

Secretaris - Secrétaire : VERCRUYSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg
Tel. (02) 380 78 44 - Fax (02) 380 78 44

Penningmeester - Trésorier : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel. 0570-561349

Redactie - Rédaction :

Apr. GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (0032) (0)16 40 22 04 - Fax (0032) (0)16 40 21 80
e-mail: apo.giliasf@omegapharma.net

Assessoren - Assesseurs :

Prof. dr. DE BACKER Chris, Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem
Tel. (09) 281 00 38

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA (03) 280 15 11 - Tel. privé : (03) 827 47 57

GELDOLF Tillo, Meensesteenweg 101, B-8870 Izegem
Tel. (051) 30 79 64

VAN GELDER Joep, De Sparren 3, NL-1251 SG Laren
Tel. 035-531 76 61 - Fax 035-531 76 63

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. A. HEYN-DRICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICH, Nieuwegein (1989) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) - Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) - Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) - Dr. F. LEDERMANN, Bern (1995) - B. MATTELAER, Kortrijk (1996) - Prof. dr. H.A. BOSMAN-JELGERSMA, Oegstgeest (1998) - Prof. dr. DE BACKER Chris, St.-Martens-Latem (2000) - Joep VAN GELDER, Laren (2000).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) - Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) - Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) - Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) - Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen - U.C.L. Unité de Pharmacie - UNAPHAZ - Luxembourg - Dep. 's Gravenhage KNMP - Dep. Friesland KNMP - Dep. Gouda KNMP - Dep. Groningen KNMP - Dep. Rotterdam KNMP - Dep. Utrecht KNMP - Dep. Z.O. Brabant KNMP - Hufen BV, Zeist - OPG Utrecht - Farmaleuven, Alumni, Leuven - A.P.B. (Brussel) - Syndicat des Pharmaciens de Luxembourg - Apr. Enckels (Leuven) - KOVAG (Gent) - Apr. Van Severen (Gentbrugge) - Apr. Vercruysse (Alsemberg) - Apr. De Causmaecker (Lokeren) - Apr. Leupe (Meulebeke) - KAVA (Antwerpen) - Apr. Seifferman (Heide-Kalmthout) - Apr. Braeckman (Maria-kerke-Gent) - Apr. Debruyne (Lichtervelde) - Apr. Geldof (Izegem) - Apr. Vanderschelden-Delbeke (Ieper) - Apr. Denijs (Gent) - Pcién, Wilschbillig, Luxembourg (Esch) - Apr. Daems (Diest) - Apr. Luts (St.-Truiden) - Mr. Libert (Hasselt) - Apr. De Neve (Zolder) - Apr. Langenaken (Heers) - Delbeke (Ieper).

Periodiek bulletin - Jaargang 49, N° 99 - 2de semester 2000.

Uitgever : Apr. G. Gilias, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode

ISSN 1370-7515

Contributie 1000 BF/an
 Hfl. 55,-/jaar
 390 BF par numéro

België : C.C.P. 000-1621048-81
NL : Giro 19.74.912
Hfl. 24,- per nummer